

KÖZLEMÉNYEK

Megjegyzések a Pray-kódex sacramentarium maiusának sanctoraléjához. A sacramentariumok és missalék helyezkötésének és korszak-meghatározásának gyakorlatában különösen nagy jelentőségű a sanctoralék elemzése — főként a datálást és a lokalizálást segítő egyéb bejegyzések hiányában. Támpontot részben az igen tisztelt ünnepek vigiliájának, octavájának vagy translatiojának megünneplésével, részben pedig helyi jelentőségű szentek ünnepének a szövegbe foglalásával nyújtanak. „A sanctorale mindenképpen nyújt valamilyen eligazodást” — tartja egy elterjedt vélekedés.

A sanctorale jelentőségét a Pray-kódexszel (= PK) foglalkozó kutatók is felismerték. Legalaposabb elemzését Kniewald Károly tette közzé egy nagyszabású tanulmányban — még 1939-ben — a *Magyar Könyvszemle* hasábjain.¹ A tanulmány a PK többször sürgetett kiadásának az elhúzódása miatt, a kérdéssel foglalkozók egyetlen támaszává és segédeszközévé vált, eredményeire azóta „communis opinio”-ként hivatkoznak.

A PK sanctoraléja különösen bonyolult, az ünnepek különböző csoportjai rétegződtek egymásra. Ezek a rétegek az eddigi elemzések számára megoldhatatlan problémát jelentettek, mivel a XII. század végi kéziratot mint egy adott, akkor született opust vizsgálták, nem vévén tudomást a kéziratok források hosszú, másolásokon (és nemegyszer átszerkesztéseken) keresztül vezetõ útjáról. Emellett a már akkor is hozzáférhetõ sanctorale névsorokkal való összehasonlítás is elmulasztották.

Az eddigi elemzésekbõl kiderült, hogy vannak olyan szentek, akiknek jelenléte a sanctoraléban nem magyarázható a sacramentarium német birodalmi területrõl való eredeztetésével (pl. Medardus, Noyon és Tournai püspöke VI. 8.; Liutrudis, Chalõn s. — Marnei egyházmegye, szûz, IX. 22.).

Ugyanakkor olyan ünnepeket is találunk, amelyek miséjét a sacramentarium nem germán területrõl — pontosabban nem a német birodalom területérõl — való származtatása nem indokolja: pl. Rutbert, Salzburg elsõ püspöke (translatio) IX. 24., Willibald, Eichstätt püspöke, VII. 7., Korbinián, IX. 8., Flórián, V. 4.

Ezért Kniewald azt a módszert követte, hogy a sanctorale ünnepeinek a különbözõ rétegeit próbálta meghatározni (római, mártír, bencés, frank, germán, magyar, keleti réteget) és elkülöníteni. A mechanikus osztályozást a rétegek kombinálásával ugyan próbálta enyhíteni, de alapvetõ merevségén nem változtathatott. Azáltal, hogy az egyes ünnepek földrajzi kapcsolódásait nem kötötte egy konkrét korhoz, a vázolt kép idõtlen tablóvá merevedett. Nem vett tudomást a középkori egyházi gyakorlat egyik legérdekesebb (és nem rendkívüli) jelenségérõl: a szentek tisztelésének a terjedésérõl, ennek politikai-történeti vonatkozásairól, a patrocínium választási szokások alakulásáról, vagyis a szentek kultuszának történeti, földrajzi és kronológiai változásairól.²

¹ KNIEWALD Károly: *A Pray-kódex sanctorale-ja.* = MKsz 1939. 1—53.

Módszertanilag az sem helyes, hogy feltételezett egy földrajzi szempontoktól messze-
menő függetlenséget megőrző bencés és vértanú réteget, mivel a sanctoralék e tekintetben
is leginkább az adott régió vagy liturgikus kapcsolatrendszer egyházföldrajzi hagyományait
követik. Ezzel szemben hallgatólágosan feltételezte, hogy a német birodalmi sacramenta-
riumokban csak helyi eredetű vagy jelentőségű szentek fordulhatnak elő.

Az előbbi kritikai észrevételeket jól megvilágítja Szt. Márton napjának (XI. 11.),
translatioja (VII. 4.), Szt. Emmeram és Vedastus-Amandus ünnepének az értékelése. Szt.
Márton átvitele Toursba Kniewald szerint — ami természetesen igaz — Tours-ra jellemző
és így az ünnep előfordulása egy kéziratban Tours-ra vagy vele kapcsolatba hozható egy-
házi közösségre utal. Márton kultusza azonban hallatlan módon elterjedt Európában,
miként az térképen is nyomon követhető.³

Az V. században — némi leegyszerűsítéssel még aquitaniai helyi szentnek tekinthető —
igaz népszerűsége már terjedőben van Nyugat-Galliában. Majd egyre inkább valósággá
kezd válni Sulpicius Severus retorikus kérdésével jellemezhető tisztelete: „Quae enim
esset civitas aut ecclesia, quae non sibi de Martini monasteria cuperet sacerdotem?”⁴
Klodvig alatt lesz a merovingok, a dinasztia és a frank nép patrónusa. A VI. században
patrociniumai elterjednek Itáliában, keleten Windischben és Arbonban jut neki kiemel-
kedő tisztelet, a Rajnánál a mainzi székesegyház patrónusa lesz. Regensburgi tisztelete is
igen korai időpontra tehető. Tiszteletét mutatja, hogy a székesegyház belső bejárati kapu-
ján Szt. Györggyel szembe kapott helyet,⁵ ünnepé translatiójával együtt szerepel Szt.
Wolfgang sacramentariumában.

Emmerám, aki Aquitaniából származott, és poitiers-i püspök lett, a VII. századi
kelta-frank missziós hullám keretében érte el a birodalom bajor területeit, így a bajor
herecegség központját, Regensburgot is. Csontjait 739 után vitték át a Szt. György temp-
lomba. A kolostor alapítását a hagyomány Szt. Rutbertnek tulajdonítja, amelynek patrón-
usaként Emmerám, Györgyöt elhomályosítva, a város legünnepeltebb szentjévé vált.
Ezek alapján meggondolandó pusztán csak frank hatást sejtteni ünnepe mögött.

Hasonlóképpen gondolnánk Vedastus és Amandus, Arras és Maastricht püspökeinek a
tiszteletét megvizsgálni. Amandus nevét az augsburgi Afra kolostor kalendáriuma —
Vedastival együtt — nem véletlenül őrizte meg kétszer is, február 6-án és október 26-án

² A Clm. 14 083 Em. A. 83-as regensburgi kéziratban (X—XI. századi) Dionysius
himnusza az ereklyevándorlások és -tisztelet szemléletes dokumentuma: „O quam felix
parisius civitas / quo tanti martyris sepulta / noscuntur ossa corporis / sed non minus
Ratispona beata / quae nutu supero translata / nunc ossa tenet eadem”. — Id. SWAR-
ZENSKI, Georg: *Die Regensburger Buchmalerei des X. und XI. Jhs.* Leipzig, 1931. 196. —
A translatiókra vonatkozóan vö. DORN, Johann: *Beiträge zur Patrozinienforschung.* 1—2.
= Archiv für Kulturgeschichte 1917., 35—37. — A szentek tiszteletének a módjaira I.
DELEHAYE, H.: *Loca Sanctorum.* = Anal. Boll. 1930. 23., 39., a patrocinium-kutatások
áttételezésével. Az ereklyeátviteleknél a „translatio imperii ad Germanos” gondolköré-
hez való kapcsolatra I. FICHTENAU, Heinrich: *Zum Reliquienwesen im früheren Mittel-
alter.* = MIOG 1952. 87., egyéb politikai összefüggésre uo. 88. — Kniewald tanulmányára
hivatkozik KLANICZAY Gábor is. Az általa felsorolt irodalomból sem egyértelmű, hogy
„Egy-egy szent kultusza legtöbbször a kultusz európai központjával létesült új kapcsolat-
ról tudósít”. *A középkori magyarországi szentkultusz-kutatás problémái.* = Történelmi Szem-
le 1981. 2. sz. 277.

³ Szt. Márton kultusza elterjedésének térképe: PRINZ, Friedrich: *Frühes Mönchtum in
Frankreich.* Kultur und Gesellschaft in Gallien, den Rheinlanden und Bayern am Beispiel
der monastischen Entwicklung (4. bis 8. Jh.). München—Wien, 1965. I. A., I. B.

⁴ Vita Martini c. 10. Id. PRINZ: i. m. 23.

⁵ GAMBER, Klaus: *Die Regensburger Mission in Böhmen im Lichte der Liturgiebücher.* =
Verhandlungen des Historischen Vereins für Oberfalz und Regensburg 1974., 255.

(translatio). Amandus I. Dagobert uralkodása idején, a merovingek keleti hatalmát is egyben megtámogatandó, térített bajor területeken.⁶

Az elemzésbe — nem megalapozottan — a PK kéziratának többi szentnévsorát is bevonta: a csíziót, a sacramentarium minust, a nagy naptárt, a mozgó ünnepek kiszámítására szolgáló táblázatot és a szerencsétlen napok jegyzékét. A nagyobb sacramentariumon kívüli további források bevonása nem könnyítette meg az elemzést, sőt azt még tovább bonyolította, mivel vagy a főszöveg másolásához képest később kerültek be a kódexbe (csízió, szerencsétlen napok jegyzéke), vagy jellegüknél fogva forrásértékükben maradnak el a sacramentarium maius sanctoraléja mögött.

Kniewald a sacramentarium maiusra vonatkozó elemzéseinek eredményeit a következőkben foglalta össze:

„... S/I mintája Franciaország északkeleti részéről származik, pontosabban: a mai Franciaország, Luxemburg, Belgium és Hollandia határainak érintkezési területéről. Ehhez az alaphoz járult néhány német és magyar szent ünnepe. A Szentföld-járás közvetlen vagy közvetett hatása, az országnak Bizánccal való érintkezése nyomán keleti ünnepek is felvételt nyertek a Pray-kódex S/I ünnepei közé.”⁷

Szt. Benedek translatioja (VII. 11.) és annak octavájának előfordulásait vizsgálva tovább pontosítja előbbi megállapításait: „... S/I Corbie felé utal, de minden bizonnyal az Arras-i (Cambrai) egyházmegyére, Franciaország észak-keleti részén.”⁸

Következtetését Radó Polikárp kutatásai is támogatták. Ő is a sanctorale alapján indult el, kiemelve, hogy Vedastus püspök miséi (II. 6., X. 1., X. 26.) Amandus ünnepével együtt az arrasi egyházmegye területére utalnak, bár szerinte St. Vaast-ra.⁹

Elemzése eredményeképpen Kniewald a következő német hatásra mutató ünnepeket mutatta ki: Kylian, würzburgi püspök VI. 21., Afra. augsburgi vértanú VIII. 7., Gereon, kölni vértanú X. 10. Ezt a névsort egészítette ki még Gotthard, Flórián, Willibald, Rutbert, Willehad, Korbinian, Wolfgang nevével, akiket azonban a bencés rétegből emelt ki. Még hozzáteszi: Afra, Kylián, Gereon kultusza azonban frank (francia) területen is ismeretes volt, hiszen Leroquais-nál megtalálható.

A probléma tisztázására legcélravezetőbb módnak a délnémet sacramentariumok sanctoraléjának megvizsgálása kínálkozik. Két, az ezredforduló táján másolt sanctorale

⁶ Asztrik kalocsai érsek a bambergi székesegyházban maga szentelte fel (1012-ben) Hilarius, Remegius, Vedastus oltárát („altare ante criptam consecravit”), amely több más szent ereklyét is magában foglalta, mint pl. Amandus, Germanus, Vindemialis, Medardus, Briccius, Leodegarius stb. MGH SS XVII. 636. Vö. GALLA Ferenc: *Szent István apostoli tevékenysége és e téren ismertebb munkatársai*. = Emlk. Szent István halálának ... I. k. Bp., 1938., 317. Megjegyzendő, hogy Vedastus és Amandus ünnepei az összes eddig vizsgált X—XI. századi délnémet kalendáriumban előfordulnak — XI. 6., X. 1., X. 26. SWARZENSKI: *Die Salzburger Malerei* 167—181., *Die Regensburger Buchmalerei* 196—206., LECHNER, Anton: *Mittelalterliche Kirchenfeste und Kalendarien in Bayern*. Freiburg i.B., 1891. 7—74. és 127—147.

⁷ KNIEWALD: i. m. 22. Az elemzés történeti-földrajzi, egyháztörténeti ellentmondásait már Valjavec észrevette. A modern államhatárok visszavetítése természetesen nem felel meg az 1000 körüli határoknak. VALJAVEC, Fritz: *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa*. I. München, 1953. 241—242. Vö. MEZEY László: *Deáksg és Európa*. Bp. 1979. 103.

⁸ KNIEWALD: i. m. 26—27. A Kalendarium — itt nem közölt — összehasonlító elemzése LEROQUAIS munkái alapján (*Les sacramentaires et les missels manuscrits des bibliothèques publiques de France*. Tom. 1—4. Paris 1924. és *Les bréviaires manuscrits des bibliothèques publiques de France*. Tom. 1—5. Paris, 1934) kimutatja, hogy a helyi jelentőségű ünnepek éppen nem az észak-francia területhez köthetők. Ennek nyomai a sanctoraléban is megmutatkoznak — Sigismundi translatio, Liutrudis ünnepe.

⁹ RADÓ Polikárp: *A magyar liturgia eredete a XI. században*. = Vigilia 1957. 394.

névsorát Swarzenski adta közre (Szt. Wolfgang veronai sacramentariuma és II. Henrik sacramentariuma 1002–1014).¹⁰ A sacramentariumok elemzése több tanulsággal is szolgál:

- a sacramentariumok eredete nem derül ki mechanikus összeadás eredményéből sokkal inkább a „non numerantur, sed ponderantur” elve érvényesíthető; *****
- az ezredforduló sacramentariumai megközelítően sem tartalmaztak annyi ünnepet, mint amennyit a PK nagyobb sanctoraléjában találunk. Ebből is következik, hogy a ma előttünk álló sanctorale későbbi szerkesztés-szerkesztések eredménye; *****
- Regensburgban élt egy olyan sanctorale szerkesztési irányzat, amely egy tisztán római ünnepekör összeállítására törekedett. Ennek következtében maradt ki Rutberth, a salzburgi érsekség társpatrónusa, sőt II. Henrik sacramentáriumából magának Emmerámnak a miséje is. (Ez utóbbi esetben az első iniciálé feliratából derül ki egyértelműen Emmerám megkülönböztetett tisztelete – Ecce coronatur divinitus atque beatur rex pius Heinricus proavorum stirpe polosus, huius Odalricus cor regis signet et actus Emmeramus ei faveat solamine dulci.);¹¹
- pusztán a sanctorale alapján még nem vonható le végső következtetés (bár az esetek többségében levonható lenne) a sacramentarium eredetére vonatkozóan, hanem csakis az elemzés összes többi szempontjaival való összevetést követően kerülhet erre sor, nem feledve, hogy a sanctorale csak egy része a sacramentarium egészének.

A két regensburgi sanctoraléval való összehasonlításából kitűnik, hogy ünnepeik közül egyedül Szt. Zéno miséje hiányzik a sacramentarium maiusból.

A közös ünnepek sora a Szt. Galleni Cod. 348-as sacramentarium¹² alapján a következőkkel bővíthető:

IV. 11. Leonis pp.

IV. 13. Eufemiae

V. 6. Joh. apli ante portam latinam

IX. 11. Prisci

XII. 7. Oct. S. Andree

A Rheinau-i cod. 30. alapján¹³: X. 2. Leodegarii.

Szintén Swarzenski tette közzé egy, salzburgi eredetű sacramentarium sanctoraléjának jellemző ünnepeit.¹⁴ Mivel a regensburgi sacramentariumoknál sokkal bővebben válogat, a délnémet terület liturgikus kapcsolatairól is sokkal többet árul el. Igazolja, hogy a frank és nem frank eredetű szentek tiszteletének az elterjedése között nem olyan éles a határvonal, mint ahogy azt a korábbi elemzések állították.

A kéziratokon kívül azokhoz képest másodlagos források is közelebb vihetnek a német, és közelebbről délnémet ünnepekör alakulásának a megértéséhez: a patrocíniumokra és az ereklyékre vonatkozó kutatások. (Megjegyzendő, hogy az esetlegességek, a források fennmaradásának a véletlene nem hagyható figyelmen kívül, mégis a már hosszú évtizedek óta folyó kutatás eredményei egyre inkább rendszert kezdenek alkotni.)¹⁵

Bajor területen számolhatunk a késő antik szerzetesség kontinuitásával, mégha igen korlátozott mértékben is. A szóba jöhető települések közül Salzburg (Iuvavum) az első,

¹⁰ SWARZENSKI: *Die Regensburger Buchmalerei*. 193–196.

¹¹ SWARZENSKI uo. 64.

¹² MOHLBERG, Kunibert: *Das fränkische Sacramentarium Gelasianum in alamannischer Überlieferung*. Cod. Sangall. No. 348. Münster in Westf., 1918.

¹³ HÄNGGI, Anton–SCHÖNHERR, Alfons: *Sacramentarium Rhenaugiense*. Hs. Rh. 30. Freiburg, 1970.

¹⁴ SWARZENSKI: *Die Salzburger Malerei von den ersten Anfängen bis zur Blütezeit des romanischen Stils*. Textband. Leipzig, 1913. 199. L. Fügélék.

¹⁵ PL. PRINZ: i. m., GAMBER, Klaus: *Der Codex Tridentinus*. = Scriptorium 1970. 293–304. stb.; DORN: i. m. 220–252.; LEHNER, Johannes B.: *Die mittelalterlichen Kirchen-Patrocínien des Bistums Regensburg*. = Verhandlungen des Historischen Vereins für Oberpfalz und Regensburg. 1953. 5–82.

de ide sorolható Regensburgban a Szt. György templom is, amely az ottani római castrum dél-nyugati sarkánál épült meg. Augsburgban — Venantius Fortunatus 565-ben emlékezik meg az itteni szentek tiszteletéről — az Afra templom helyén egy eredeti cella memoriae állhatott.

A földrajzi fekvésnek és a politikai kapcsolatoknak megfelelően (az Agilulf hercegek és a langobard királyság között) itáliai, észak-itáliai hatással is lehet számolni. A terület a salzburgi érsekség (798) megalapításáig az aquilejai érsek fennhatósága alá tartozott. A regensburgi, passauai, augsburgi Stephanus-, az isen-i, reichenhall-i Zeno patrocínium is erre vezethető vissza.

A kelta alapítású vagy kelta befolyás alatt álló monostorok (Eichstätt, St. Gallen, Reichenau, Freising stb.) hatása, galliai kapcsolataik mellett, az íráskultúrára gyakorolt hatásukban a legszembetűnőbb; az insularis írás jellegzetes stílusjegyei még a VIII. században is feltűnnek. Walburga, angolszász királylány is, aki Willibald testvére volt, ezen a területen halt meg, ereklyéi pedig Eichstättbe és Monheimbe kerültek. Oswald, northumbriai király kultuszának a meghonosítása is nekik tulajdonítható.

A frank befolyás I. Theudebert (533—48) uralkodásától kezdve erősödik meg („per Danubiam et limitem Pannoniae usque in oceanis litoribus custodiente Deo dominatio nostra porrigitur”)¹⁶ és az Agilulf hercegség felszámolásával vesz újabb lendületet. E folyamat része frank misszionáriusok itteni egyházszerző tevékenysége Emmerám, Erhard, Korbinian, Rutbert révén. A kolostoralapításokhoz kapcsolódó ereklye translációk is elsősorban frank területekről történtek.¹⁷

Az ereklyeátvitel és a patrocínium-földrajz vázolt változásai, a délnémet sacramentariumok jellemzői mind arra hívják fel a figyelmet, hogy egy, a XI. század közepén vagy annál korábban másolt mintapéldányra vonatkozó következtetésekhez egy XII. századi kézirat alapján csak a legnagyobb óvatossággal juthatunk. A PK sacramentarium maiusának a délnémet sacramentariumokkal való egyezései sem tekinthetők döntő bizonyítékoknak az eredet szempontjából. Jelentőségük annyi, hogy a kódex szövegtörténetét, paleográfiai jellemzőit is figyelembe vevő elemzés eredményeivel összhangban, módosíthatják a PK sacramentarium maiusa mintapéldányáról kialakult eddigi, egyoldalúan „francia” hatást feltételező felfogást.

* * *

FÜGGELÉK

- I = Szt. Wolfgang veronai sacramentariuma
- II = II. Henrik müncheni sacramentariuma
- III = A Wien, Hofbibliothek, Cod. 1845. Salzburgi eredetű (XI. sz. közepe) sacramentarium és antiphonarium. (Csak jellemzőbb ünnepek)
- IV = Pray-kódex, sanctorale maius (I, II, III ünnepeivel összevetve)
- ... = megvan
- = nincs

¹⁶ I. Theudebert levele I. Justinianushoz 534—550. MG Epist. 111. 132 f. Nr. 20. Id. PRINZ: i. m. 351.

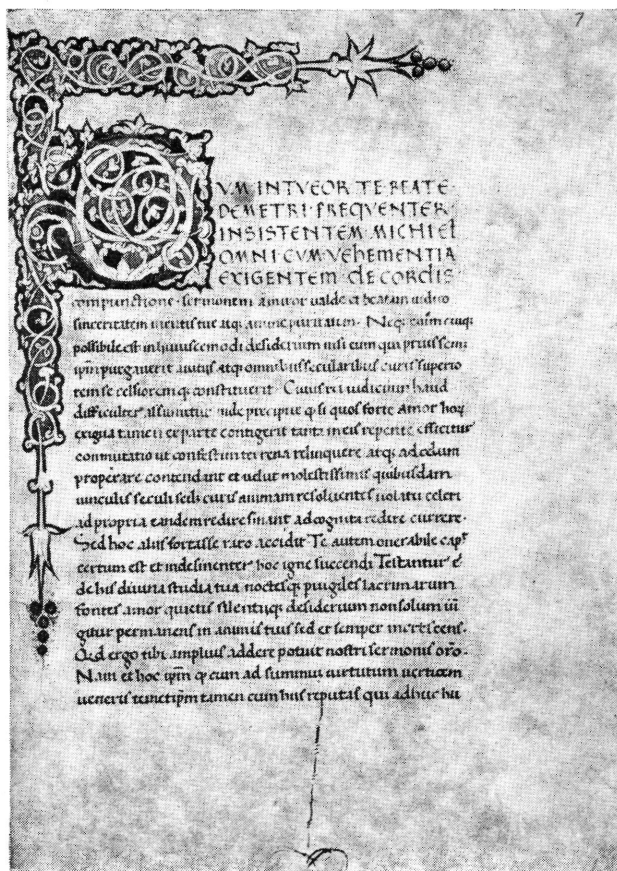
¹⁷ Néhány jellemző ereklye-átvitel a X. század elejéig: Blasius: Reichenau, St. Blasien; Dionysius: Scharnitz-Schlehdorf, Altomünster, Regensburg; Gangolfus: Eichstätt; Hippolytus: St. Pölten; Magnus: Füssen; Mauritius: Reichenau, Niederaltaich; Michael: Mondsee, Metten, Staffelsee; Quirinus: Tegernsee; Sixtus: Schliersee; Valenitnus: Passau; PRINZ: i. m. 317—413. — Gallia ereklyékben való gazdagsága a XI. századi szerzetesek öntudatán is lemérhető: „Excepta Italia, quae Romano cacumini est continua, non invenitur in totius orbis habitabili area tot sanctorum millium capax terra”. Ezekből, az itáliaiakkal együtt juthatott „ad perpetuam Germaniae gloriam”. Id. FICHTENAU i. m. 72.

	I	II	III	IV
Vig. nat. dni.	—	...		—
In nocte (In l. galli cantu)	...	...		
Mane I.	...	...		
Nat. dni. (ad missam)	...	...		...
Stefani	...	...		...
Johannis ev.	...	...		...
Innocentium	...	...		...
Silvestri	...	...	...	...
Oct. Dni.	...	—		...
Vig. Epif. (Vig. Theof.)	...	...		...
Epif. (Theof.)	...	...		...
Oct. Epif. (Theof.)	...	...		...
Hilarii	—	—	...	—
Felices in pinc.	...	...		...
Marcelli pp.	...	...		...
Priscae	...	...		...
S. Marie et Marte	—	—	...	...
Fabiani Sebastiani	...	...		...
Aгнаe	...	...		...
Vincentii	...	...		...
Conv. Pauli	...	...	...	...
Projecti	...	...		...
Agnes II.	...	...		...
Brigide	—	—	...	...
Purificatio s. Mariae	...	...		...
Blasii	—	—	...	...
Agathae	...	...		...
Sotheris	...	—		...
Valentini	...	...		...
Vitalis, Falicule. Zenonis	—	—	...	...
Julianae	...	—	...	...
Cathedra S. Petri	...	...	...	...
Mathiae	...	...	...	...
Waldpurgis	—	—	...	...
Perpetuae et Felicitatis	...	—		...
Gregorii	...	...		...
Benedicti	—	—	...	...
Adnunciatio s. Mariae	...	...		...
Ruodperti	—	—	...	—
Ambrosii	—	—	...	—
Tyburt.-Valer.-Maxim.	...	...		...
Adalberti	—	—	...	...
Georgii	...	...		...
Marci	...	...		...
Vitalis	...	...		...
Philippi Jacobi	...	...		...
Waldpurgis	—	—	...	—
Alex.-Event.-Theodol. } Inventio s. crucis	...	...	...	...
Floriani	—	—	...	...
Ascensio dni.	—	...		—
Gordiani-Epimachi	...	...		...
Gengolfi	—	—	...	...
Pancratii	...	...		...
Urbani	...	...		...
Maximini	—	—	...	—
Nicomedis	...	—		...
Marcellini et Petri	...	...		...
Bonifacii	—	—	...	—

	I	II	III	IV
Primi er Feliciani	...	...		...
Basilidis, Cyrini	...	...		...
Viti	—	...	...	...
Marci et Marcell.	...	...		...
Gervasii-Protasii	...	...		...
Albani	—	—	...	(...)
Vig. Johs. bap.	...	...		...
Johannis bap.	...	...		...
Vig. Johs. et Pauli	...	—		—
Johannis et Pauli	...	...		...
Leonis pp.	...	...		...
Vig. Petri et Pauli	...	...		...
Petri et Pauli	...	...		...
Pauli	...	...		...
Processi et Martiniani	...	...		...
Translatio S. Thome	—	—	...	—
Translat. s. Martini	...	—	...	...
Depositio S. Odalrici	—	—	...	—
Oct. Apostolorum	...	...	...	...
Willibaldi	—	—	...	...
Chiliani	—	—	...	...
VII Fratrum	...	...	...	...
Benedicti	...	—	...	...
Hermag, Fortunat.	—	—	...	—
Margarete	—	—	...	...
Cyriaci et Braxedis	—	—	...	...
Mariae Magdalenae	—	—	...	...
Apollinaris	—	—	...	...
Christine	—	—	...	...
Jacobi	...	...	...	...
Christophori	—	—	...	...
Pantaleonis	—	—	...	...
Felicis soc.	...	...	...	...
Abdo-Sennes	...	...	...	...
Petri ad vinc.	...	...	...	...
VII Fratr. Machab.	...	—	...	...
Stephani pp. (ep.)	...	...	...	...
Xyxti Felicissimi	...	...	...	...
Agapiti	...	...	...	—
Affrae et Donati	...	—	...	...
Cyriaci	...	...	...	...
Vig. Laurentii	...	...	...	...
Laurentii	...	...	...	...
Tyburcii	...	...	...	...
Radegund.	—	—	...	—
Hypoliti	...	...	...	...
Eusebii	—	...	...	...
Vig. Assumpt. Mariae	...	...	...	...
Assumptio s. Mariae	...	...	...	...
Oct. Laurentii	...	...	...	...
Agapiti	...	...	...	...
Magni	...	—	...	...
Timothei	...	...	...	...
Bartholomaei	...	...	...	...
Rufi	...	—	...	...
Augustini	...	...	...	...
Hermetis	...	...	...	...
Sabinae	...	...	...	...
Decoll. Johs. bap.	...	...	...	...

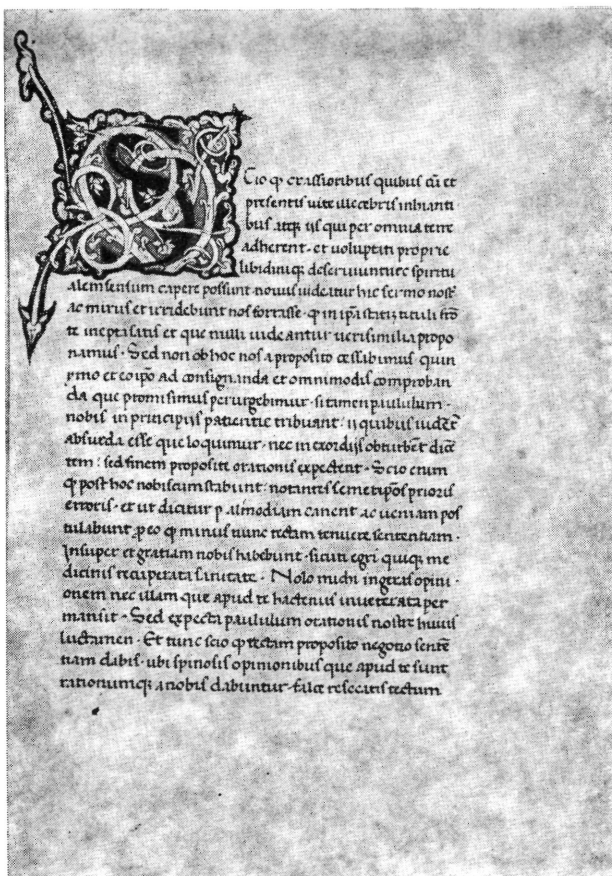
	I	II	III	IV
Felicis et Audacti	...	...		...
Verene	—	—	...	—
Magni	—	—	...	—
Corbiniani	—	—	...	...
Nat. S. Mariae	...	—		...
Adriani	...	—		...
Gorgonii	...	...		...
Proti et Hyacinthi	...	...		...
Exaltatio crucis	...	...		...
Cornelii et Cipriani	...	...		...
Nicomedis	...	...		...
Eufemiae	...	...	...	...
Luciae et Geminiani	...	...		...
Lantperti	—	—	...	...
Vig. Mathaei	...	...	...	...
Mathaei	...	...	...	...
Emmerami, Mauricii soc.	...	...	...	...
Conc. S. Joh. Bapt.	—	—	...	...
Translatio S. Roudperti	—	—	...	...
Cosmae Damiani	...	...		...
Vig. Michael	—	—	...	...
Ded. bas. s. Mich.	...	...	...	...
Hieronymi	...	...	...	...
Remegii	—	—	...	...
Marci pp.	...	...		...
Marcelli et Apuleii	...	—		...
Dionysii	—	—	...	...
Gereon	—	—	...	...
Calisti	...	...	...	...
Galli	—	—	...	...
Lucae ev.	...	...	...	...
Amandi	—	—	...	...
Vig. ap. Simonis et Judae	...	...		...
Simonis et Judae	...	...		...
Vig. Omn. Sanctorum	...	...	...	...
Omnium Sanctorum	...	...		...
Caesarii	...	...		...
IV Coronatorum	...	...		...
Theodori	...	...		...
Vig. Martini	...	—		—
Mennae	...	...		...
Martini	...	...		...
Briccii	—	—	...	...
Othmar	—	—	...	...
Vig. Caeciliae	...	—		—
Caeciliae	...	...		...
Clementis	...	...		...
Felicitatis	...	...		...
Columbani	—	—	...	—
Chrisogoni	...	...		...
Saturnini	...	...		...
Vig. Andreae	...	...		...
Andreae	...	...		...
Zenonis	...	...		—
Damasi	—	—	...	...
Luciae	...	...		...
Thomae	...	...	...	...

A grazi Egyetemi Könyvtár Chrysostomus-kódexéről. Mátyás király egykori könyvtáráról gazdag hazai és külföldi szakirodalom szól. A korábbi kutatások kritikai felülvizsgálata alapján összegezték sokesztendő kutatásaikat Csapodi Csaba és Csapodiné Gárdonyi Klára, amikor arra a nagy feladatra vállalkoztak, hogy Mátyás könyvtárának teljes, hitelesnek elismert, fennmaradt anyagát bemutassák. A magyar könyvkiadás büszkeségei közé tartozik a *Bibliotheca Corviniana*, amely 1967-ben, második, javított kiadása 1976-ban jelent meg.¹ A világ valamennyi könyvtára szerepel itt, ahol ez idő szerint ismert korvinát őriznek. A tudós szerzők munkája alig képzelhető el tipográfiaileg és nyomdai kivitelezésben méltóbb keretben. Csapodi Csaba részletesen ismerteti a könyvtár

1. ábra

¹ *Bibliotheca Corviniana*. Magyar Helikon, 1967. A kötetet összeállította CSAPODI Csaba, CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, SZÁNTÓ Tibor. A kiadvány az 1963-ban BERKOVITS Ilona összeállításában megjelent *Magyarországi Corvinák* című kötettel együtt Mátyás király budai könyvtára, a *Bibliotheca Corviniana* teljes fennmaradt anyagát ismerteti. (A továbbiakban: B. C., 1967.) A második, javított kiadás: Magyar Helikon—Corvina, 1976. (A továbbiakban: B. C., 1976.)

2. ábra

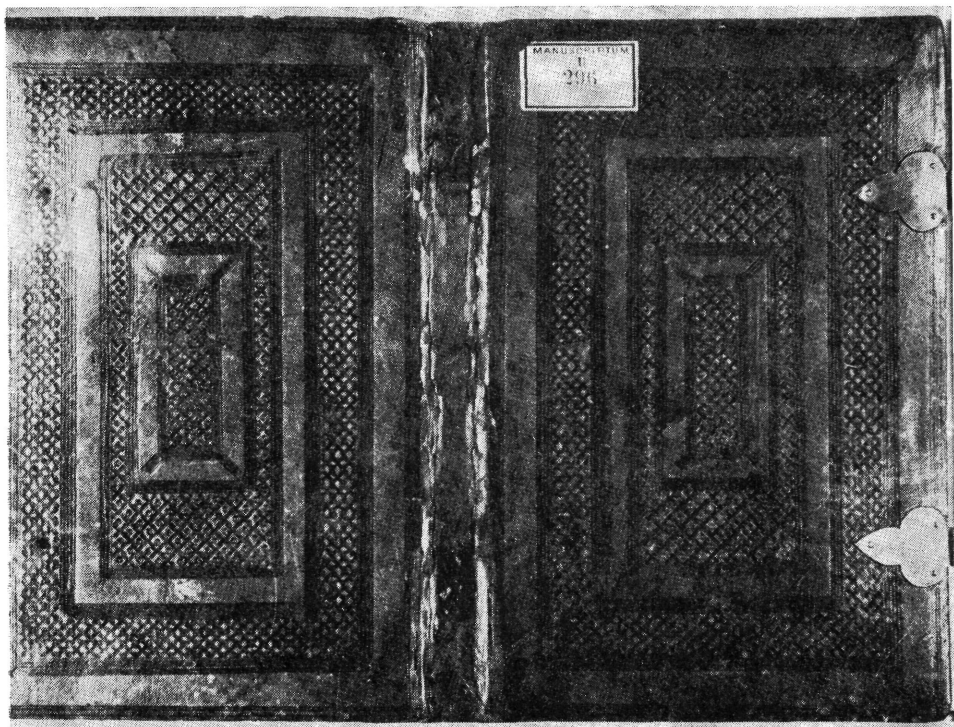
keletkezéstörténetét; a korvinák írását és művészi díszét Csapodiné Gárdonyi Klára elemzi. Köztudott, hogy a könyvtár katalógusa nem maradt fenn, és az állomány legnagyobb része elpusztult. Csapodi csak azokat a kódexeket veszi számba, amelyekről „Mátyás király vagy Beatrix címere, vagy hitelt érdemlő bejegyzés, esetleg más forrásadat bizonyítja, hogy a király vagy a királyné tulajdonában voltak”. Idesorolja azokat is, amelyeket Mátyás ajándékozás céljából készíttetett, továbbá azokat, amelyek feltehetően a várkáporna felszereléséhez tartoztak. Nem foglalkozik a kétes kódexekkel, amelyeknek igen nagy a száma, s amelyek között soknak hitelességéről még nem döntött véglegesen a kutatás.²

A szétszóródott könyvtár darabjai természetesen áradtak Ausztria felé. A könyvtár széthordásában élen jártak a bécsi humanisták (Cuspinianus, Gremper, Brassicanus).³

*

² B. C., 1967. 33.

³ Uo. 29.

3. ábra

Ausztriai tanulmányutam során rövid látogatást tettem a grazi Egyetemi Könyvtárban. Mély benyomást keltett bennem a régi, páratlan kincsekben bővelkedő könyvtár, amelynek állományában található a *Codex Albensis*⁴ is.

Meleg, kollegiális beszélgetést folytattam a kiváló felkészültségű Hans Zotterral, aki messzemenő előzékenységgel elégtette ki érdeklődésemet. Egy kis tapasztalateserének is nevezhetném beszélgetésünket, hiszen éveken át a budapesti Egyetemi Könyvtár ritkaságtárának munkatársa voltam. Említést tettem a budapesti könyvtár néhány német, magyar és egyéb ritkaságáról, mire ő pillanatok múlva megjelent a Thuróczi-krónikával. A beszélgetés során megkérdeztem: nincs-e korvinájuk? Azt válaszolta, nincs, de van egy kódexük, amely erősen emlékeztet a korvinákra. Kérdéseimre megjegyezte, hogy a könyvet a Grazban járt magyar kutatók nem ismerik, nem tanulmányozták.

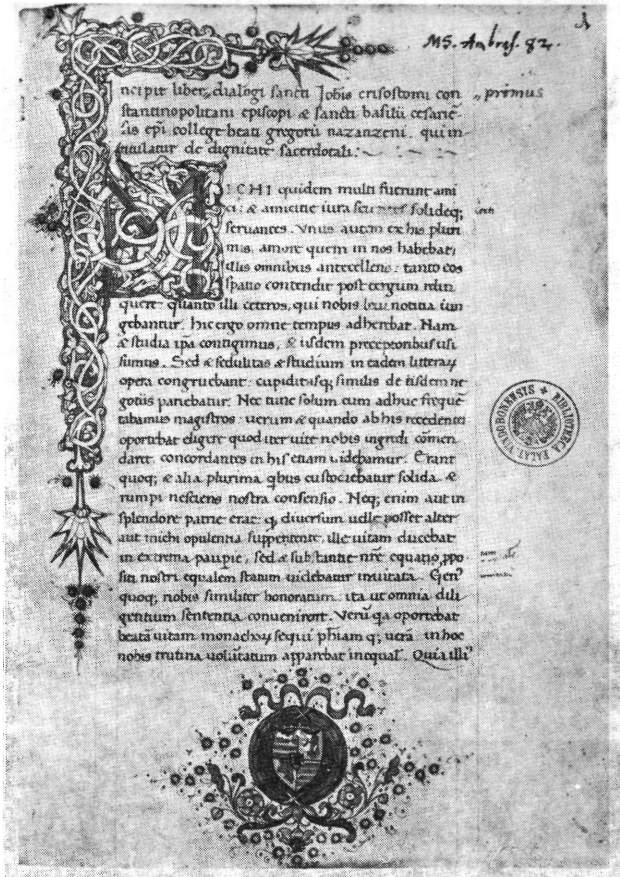
Csakhamar kezemben volt Johannes Chrysostomus vegyes műveket tartalmazó könyve, amelynek leírását alább⁵ eredetiben közlöm. Kérésemre mikrofilmet készített Hans

⁴ FALVY, Zoltán—MEZEY, László: *Codex Albensis. Ein Antiphonar aus dem XII. Jahrhundert.* Übers. V. Béla FALUDI.) Budapest—Graz, 1963. Akadémiai Kiadó.

⁵ 296. Alte Signatur 39/11 f^o Pergament I 74 Bl. 25 : 17 cm XV² Jh. Benediktinerstift St Lambrecht. Rote Überschrift. Kalligraphische italienische Renaissance-Minuskel. Bunte Initialen mit Gold in Nachahmung des romanischen Stils. Gleichzeitiger brauner italienischer Lederband mit Blindlinien und Flechtwerk.

Auf dem Vorsatzbl.: In usum fratrum Lambertinorum 1622 emptus est 48 Kr. Auf dem Einbandrücken St. Lambrecht Nr. 196.

Johannes Chrysostomus, [Opuscula nonnulla latine versa].

4. ábra

Zotter a kódex három illuminált lapjáról (1., 7., 39) és kötéstáblájáról, amelyeket itthon volt alkalmam egybevetni a hitelesnek elismert korvinákkal.

Közbevetőleg: Chrysostomus-kódexek viszonylag szépszámmal voltak jelen Mátyás könyvtárában. A ma nyilvántartottak között az Országos Széchényi Könyvtárban, a modenai Este Könyvtárban, a párizsi Nemzeti Könyvtárban van egy-egy, a bécsi Osztrák Nemzeti Könyvtárban kettő. Ehhez az öthöz járul a második világháború alatt elpusztult hatodik, amelyet a varsói Nemzeti Könyvtárban őriztek.

Meg kell jegyezni: a grazi Chrysostomus-kódexnek sem kötéstábláján, sem belsejében nem található a jellegzetes négyoszthatú címer. Mint leírásából látjuk, múltját 1622-nél korábban nem ismerjük. A könyvben egyéb nyomot sem találunk, amelynek alapján arra lehetne következtetni, hogy Mátyás (esetleg Vitéz János vagy Janus Pannonius) könyv-

[A könyv tartalma:] De compunctione liber I. (Bl. 1–18.) (Jo. Cr., quod nemo leditur nisi a se ipso.) (Bl. 20–38.) (Ad Theodorum monachum.) (Bl. 39–74.) Flor. Cas. 3, 1877, S. 389–411.

tárának állományába tartozott. Minthogy nem szándékunk ilyesmit állítani, azzal sem érvelünk, hogy a korvinák kötéstábláján és belsejében nem mindig van jelen a címer. Mégis érdemes felfigyelni rá.

Érdemes összehasonlítani a grazi kódex 7. oldalának díszítményét a bécsi Chrysostomus-kódex díszítményével,⁶ a minta megformálása és színezése szinte hajszálpontosan azonos. Mindkét kódex az egyszerű firenzei fehér indafonatos díszítésű kódexek közé tartozik.⁷ A klasszikus növényi ornamentika finom rajzú, mértéktartó alkalmazása⁸ igen hasonlóan jelenik meg az ugyancsak Bécsben őrzött Platon-kódexben,⁹ a Lucretius-kódexben,¹⁰ a Salvianus-kódexben¹¹ a Livius-kódexben,¹² a Marcellinus-kódexben¹³ és a Statius-kódexben.¹⁴

Nincs egyéb szándékunk, mint ezekre az érdekes összefüggésekre rámutatni, a többi a szakemberek dolga.

LENGYEL BÉLA

Az Érdy-kódex perikóparendszere és Guillermus Parisiensis posztillás könyve. A vasár- és ünnepnapokra adott szentleckék és evangéliumi szakaszok, a perikópák egész évet átfogó rendszere a középkorban egy-egy szerzetesrend számára kötött, s a rendre jellemző volt. Perikópákat tartalmazó kódexeinket hasznos tehát e tekintetben is vallatóra fogni, mert a rendi háttérhez vagy a forrásokhoz gyakran éppen a perikóparendszer azonosításával jutunk közelebb.

Az Érdy-kódex kínálta lehetőséget a kutatás sokáig elhanyagolta. A közelmúltban Szabó Flóris *A karthauziak olvasmányai*¹ című tanulmányában az összehasonlító vizsgálatok elvégzésével a *Missale ad usum Minororum Ultramontanorum* olvasmányrendjében az Érdy-kódex *De Tempore* részének perikóparendszeréhez igen hasonló rendszert talált. Munkájának érdemét a vizsgálódás folytatásával hangsúlyozni szeretném.

A kódex *De Tempore* része, mint ismert, csonka: Advent első vasárnapjától Farsangvasárnapig, illetve Hamvazószerda utáni péntekig tart. Szerkezetileg két egymástól el-

⁶ CXVII. képtábla (Wien, Nationalbibliothek. Cod. lat. 977. F 1^r.) — B. C., 1967. — Az 1976-os kiadásban ez a képtábla nem szerepel. A 13 új tétellel nem gyarapodott az Ausztriában őrzött korvinák száma.

⁷ Csapodi megállapítja, hogy a fennmaradt hiteles korvináknak kb. egyharmada 1450–1470 között készült, és ilyen díszítésű. Nagy számuk Mátyás könyvtárában „Vitéz János és Janus Pannonius könyveinek, illetőleg könyveik egy részének lefoglalásával is magyarázható”. B. C., 1967. 20.

⁸ Így jellemzi CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára az Attavante műhelyéből kikerült kódexek díszítését. B. C., 1967. 76.

⁹ CXXII. képtábla. Cod. lat. 2384. F. 1^r B. C., 1967. CSAPODINÉ jellemzése a grazi kódexre is érvényes: az egyszerű firenzei indafonatos díszítés „pálmalevélszerű, sugaras aranylapocskákkal körülvett, virágszerű díszítményben végződik”.

¹⁰ CIV. képtábla. Cod. lat. 170. F 1^r.

¹¹ CXIV. képtábla. Cod. lat. 826. F 1^r.

¹² CXVIII. képtábla. Cod. lat. 22. F 1^r. — „A gondosan kivitelezett indafonatok két, egymással és a kerettel párhuzamos aranysegély köré fonódnak, s a közöttük üresen hagyott részek kis, sárga háromszögletű pontokkal díszített kék, piros és zöld alapszínnel vannak kitöltve. A felső és alsó keret végződésénél stilizált levelek és virágok, az egész keretdísz körül több helyen sugaras aranylapocskák.” (CSAPODINÉ).

¹³ CII. képtábla. Cod. lat. 138. F 1^r. „A . . . növényi indákból, levelekből, virágokból alakított, sugaras aranytallérokkal díszített miniatúra csupán a felső és a bal oldali lapszél egy részét foglalja el.” (CSAPODINÉ).

¹⁴ CIII. képtábla. Cod. lat. 140. F 1^r.

¹ SZABÓ Flóris: *A karthauziak olvasmányai — pannonhalmi dokumentumok alapján.* MKsz 97 (1981) 263–275. Az Érdy-kódexre vonatkozó rész: 272–274. (A szerző kérésére helyesbíttem a 273. oldal utalását, mely nem Borbálára, hanem Bertalanra vonatkozik.)

különülő fejezetében először az episztolák, majd az evangéliumok rendjében halad végig az egyházi év első negyedének ünnepein.²

Az episztola-részben egy-egy ünnepen az aznapi szentlecke előkészítésére megjelöli a szerző a perikópa bibliai helyét, néhány sort idéz az előzményekből, majd az episztola „bőtű szerént való magyarságát”³ adja. Ezt követi a Temesvári Pelbárt *Pomerium de Tempore* című prédikációgyűjteményéből kompilált terjedelmes szentbeszéd. Temesvári Pelbárt e művében kizárólag evangélium-magyarázatokot olvashatunk, négyet minden ünnepen. Az Érdy-kódex összeállítójának át kellett hidalnia azt az ellentmondást, hogy az episztola után nem az episztola, hanem az evangélium magyarázataiba kezd. Ezért utal rendszeresen az aznapi evangéliumra, s értelmezi a lecke és az evangélium közös tanulságaként az evangéliumra vonatkozó prédikációt.⁴ Egy érdekesség azonban szembetűnik: ezek az evangéliumi utalások és az evangéliumi rész ugyanazon ünnepre adott evangéliumi szakaszai nem fedik egymást. E kérdésre később visszatérek.

A második fejezetben az evangéliumi perikópák találhatóak az esemény idejére és a párhuzamos evangéliumi helyekre utaló rövid bevezetés után. Az evangéliumot egy rövid, száraz értelmezés, posztilla követi, mely sem jellegében, sem színvonalában nem hasonlítható az első rész erős sodrású, rangos prédikációihoz.

A perikópák kérdésével először Ábrahám Lambert foglalkozott,⁵ aki a *Missale Romanum*, a *Missale Carthusiense* és az Érdy-kódex megfelelő perikópáinak egybevetésével a Vízkereszt utáni mozgó vasárnapok számából és elhelyezkedéséből a kódex keletkezésének időpontjára próbált következtetni. A módszer ugyan nem vált be, az a megállapítása viszont igaz, hogy a *Missale Romanum* és a *Missale Carthusiense* olvasmányai Vízkereszt után (a harmadik vasárnapig) azonosak, különbség csak a számozásban van, mivel a *Romanum Vízkereszt*től, a *Carthusiense Vízkereszt nyolcadától* számítja a vasárnapokat.⁶ (Az Érdy-kódex a Vízkereszt nyolcada utáni vasárnapokat menyegzős vasárnapoknak nevezi.⁷) Mivel dolgozatában Ábrahám Lambert elsősorban a vasárnapok számával foglalkozott, nem derült ki, hogy az Érdy-kódex sem a karthauzi rendszert, (amit a szerző, a Karthauzi Névtelen rendi hovatarozása) sem a kuriális római (amit a forrás, Temesvári Pelbárt rendszere sugallna) nem követi. Erre Timár Kálmán hívta fel először a figyelmet: a Névtelen „postilla- és egyetemes legendagyűjteményt állított össze mindenféle rendű apácák és latinul nem tudó szerzetes testvérek számára. Érdekes, hogy a perikópák összeállításában nem követi a karthauzi szokást.”⁸ Szabó Flóris szerint Timár e megállapításában a

² Az episztolák sora Farsangvasárnapig tart. Ekkor egy üres lap következik, majd egy díszes de befejezetlen, ugyanakkor erősen megkopott címlappal, egy másik kéz írásával elkezdődik az evangéliumi fejezet. Ez a Hamvazószerda utáni péntek perikópájával, egy mondat közepén szakad meg.

³ Ezt többször hangsúlyozza: „Ez may zent Epistolának azert bewtű zerent valo magyarssaga ezenkeppen vagyon” (NyTár IV, 20, 9–10); „Lassok meg azert az zent Epistolának bewtű zerent valo magyarssagaat” (52, 11–12) stb.

⁴ „Azont hyrdety Anyazent egyhaz mynekkewnk Ez may zent epistolának es ewangeliomnak értelmeből . . .” (3, 8–10); „ . . . ezekre ynt es tanoyt mynket ez may zent Innepnek Epistolaya Ezekre tanoyt az zent ewangeliom ees.” (11, 5–6); „Megh halwan es erthween mynd az zent Epistolának mynd az zent ewangeliomnak értelmeat . . .” (52, 22–23); „Myert zerelmes atyamffyay ygenlő lelky ertelem zerent, mynd az zent epistola mynd az ewangeliom, nem mezze yarnak egy mastwl . . .” (86, 1–4) stb.

⁵ ÁBRAHÁM Lambert: *Az Érdy-kódex kora*. It 2 (1913) 93–96.

⁶ A *Missale Strigoniense*, a *Missale ad usum Dominorum Ultramontanorum* és a *premontrei uzus* szerint is Vízkeresztől kezdik a vasárnapok számolását.

⁷ A megtestesülés ünnepkörének befejezése után és a szigorú nagyböjti időre való előkészület előtt ezek a vasárnapok alkalmasak voltak „menyegzők” tartására. A vasárnapi evangéliumok sora a kánai menyegzővel, Krisztus első csodatételével kezdődik.

⁸ TIMÁR Kálmán: *Magyar kódex-családok*. ItK 37 (1927) 223.

magyarázat is benne rejlik, a törekvés e sokszínű igény kielégítésére.⁹ Az azonosításra azonban Szabó Flórisig senki nem vállalkozott, aki idézett művében joggal köti az Érdy-kódex perikópáit a hazánkban a középkorban rendi- és egyházmegyei szinten általánosan elterjedt frank-római perikóparendszerhez. Ennek első pillantásra szembeűnő jellegzetessége, hogy Advent első vasárnapján Jézus jeruzsálemi bevonulását olvassák (Máté 21, 1–9) és csak a második vasárnapon olvasnak az utolsó ítéletről Lukács evangéliumából (Lukács 21, 25–33), amivel viszont a kuriális római, az azt követő ferences és a római-tól egyébként sok tekintetben eltérő karthauzi szokás szerint is elkezdik az egyházi évet.

Egy összehasonlító táblázatban kiemeltem azokat az ünnepeket, melyeken a különböző rendszerek között eltérés mutatkozik. (Lásd a táblázatot.)

	Advent I vasárnapja		Advent II vasárnapja		Advent III vasárnapja	
	Evangélium		Evangélium		Evangélium	
<i>Érdy-kódex</i>	<i>Máté</i>	21,1–9	<i>Lukács</i>	21,25–33	<i>Máté</i>	11,2–10
Miss. OCarth. ¹⁰	Lukács	21,25–33	Máté	11,2–10	János	1,19–28
Miss. Rom. ¹¹	Lukács	21,25–33	Máté	11,2–10	János	1,19–28
Miss. Strigon. ¹²	Máté	21,1–9	Lukács	21,25–33	Máté	11,2–10
Miss. OPaul. ¹³	Máté	21,1–9	Lukács	21,25–33	Máté	11,2–10
Miss. Zagrab. ¹⁴	Máté	21,1–9	Lukács	21,25–33	Máté	11,2–10
Miss. Quinqueecl. ¹⁵	Máté	21,1–9	Lukács	21,25–33	Máté	11,2–10
<i>Miss. dom. Ultramont.¹⁶</i>	<i>Máté</i>	<i>21,1–9</i>	<i>Lukács</i>	<i>21,25–33</i>	<i>Máté</i>	<i>11,2–10</i>
<i>Miss. OPraed.¹⁷</i>	<i>Máté</i>	<i>21,1–9</i>	<i>Lukács</i>	<i>24,15–35</i>	<i>Máté</i>	<i>11,2–10</i>
Miss. OPraem ¹⁸	Máté	21,1–9	Lukács	21,25–33	Máté	11,2–10
Döbrentei-kódex ¹⁹	Máté	21,1–9	Lukács	21,25–33	Máté	11,2–10
<i>Guillermus Parisiensis²⁰</i>	<i>Máté</i>	<i>21,1–9</i>	<i>Lukács</i>	<i>21,35–35</i>	<i>Máté</i>	<i>11,2–10</i>

⁹ I. m. 273.

¹⁰ Missale Carthusiense. Paris, 1520. (Az OSZK Ant. 6767, 6768. sz. példányát használtam.)

¹¹ Missale Romanum. Venezia 1493. (Az OSZK Inc. 992. példányát használtam.)

¹² Missale secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis. H.n. 1501. (Az OSZK RMK III. 102. példányát használtam.)

¹³ Missale fratrum heremitarum ordinis divi Pauli primi heremite. Budensis 1514. (OSZK RMK III. 321.)

¹⁴ Missale Zagrebiense. Venezia 1511. (OSZK RMK III. 176.)

¹⁵ Missale Quinqueeclisiense. Venezia Inc. 1499. (OSZK Inc. 989.)

¹⁶ Missale ad usum Dominorum Ultramontanorum. Verona 1480. (EK Inc. 76.)

¹⁷ Missale secundum morem et consuetudinem fratrum praedicatorum Ordinis S. Dominici. Venetiis 1497. (OSZK Inc. 1198.)

¹⁸ Missale secundum ritum et ordinem sacri ordinis Praemonstratensis. Parisiis 1578. OSZK Ant. 289.)

¹⁹ A Döbrentei-kódex perikóparendszere sincs még megnyugtatóan tisztázva. (*Nyelv-émléktár 12. köt.* Budapest 1884.) Az Érdy-kódexszel a problematikus helyeken egyezik, evvel viszont pillanatnyilag csak annyit kívánok hangsúlyozni, hogy a frank-római olvasmányrend azonos ágához tartozik.

²⁰ GUILLERMUS PARIENSIS, *Postilla super epistolas et evangelia*. Augsburg 1473. (MTA Inc. 536.); Nürnberg 1481. (MTA Inc. 316.); Strassburg 1500. (MTA Inc. 230.)

	Advent IV vasárnapja		Kiskarácsony
	Episztola	Evangelium	Episztola
<i>Érdy-kódex</i>	<i>Filippiekhez 4,4–7</i>	<i>János 1,19–28</i>	<i>Galatákhöz 3,23–26</i>
Miss. OCarth. ¹⁰	Filippiekhez 4,4–7	Lukács 3,1–6	Titushoz 2,11–13
Miss. Rom. ¹¹	I Korinth. 4,1–5	Lukács 3,1–6	Titushoz 2,11–13
Miss. Strigon. ¹²	Filippiekhez 4,4–7	János 1,19–28	Titushoz 3,4–7
Miss. OPaul. ¹³	Filippiekhez 4,4–7	János 1,19–28	Galatákhöz 3,23–29
Miss. Zagrab. ¹⁴	Filippiekhez 4,4–7	János 1,19–28	Galatákhöz 3,23–29
Miss. Quinqueecl. ¹⁵	Filippiekhez 4,4–7	János 1,19–28	Galatákhöz 3,23–29
<i>Miss. dom. Ultramont.¹⁶</i>	<i>Filippiekhez 4,4–7</i>	<i>János 1,19–28</i>	<i>Galatákhöz 3,23–29</i>
<i>Miss. OPraed.¹⁷</i>	<i>Filippiekhez 4,4–7</i>	<i>János 1,19–28</i>	<i>Titus 3,4–7</i>
Miss. OPraem ¹⁸	Filippiekhez 4,4–7	János 1,19–28	Titus 2,11–13
Döbrentei-kódex ¹⁹	Filippiekhez 4,4–7	János 1,19–28	Galatákhöz 3,23–29
<i>Guillermus Parisiensis²⁰</i>	<i>Filippiekhez 4,4–7</i>	<i>János 1,19–28</i>	<i>Galatákhöz 3,23–29</i>
	Vízkereszt nyolcada	IV. vasárnap	Vízkereszt nyolcada után
	Evangelium		Evangelium
<i>Érdy-kódex</i>	<i>János 1,29–34</i>	<i>Máté 13,24–30²¹</i>	
Miss. OCarth. ¹⁰	János 1,29–34	Máté 11,25–30	
Miss. Rom. ¹¹	János 1,29–34	Máté 13,24–30	
Miss. Strigon. ¹²	Máté 3,13–17	Máté 13,24–30	
Miss. OPaul. ¹³	Máté 3,13–17	Máté 11,25–30	
Miss. Zagrab. ¹⁴	Máté 3,13–17	Máté 11,25–30	
Miss. Quinqueecl. ¹⁵	Máté 3,13–17	Máté 11,25–30	
<i>Miss. dom. Ultramont.¹⁶</i>	<i>Máté 3,13–17</i>	<i>Máté 11,25–30</i>	
<i>Miss. OPraed.¹⁷</i>	<i>Máté 3,13–17</i>	<i>Máté 13,24–30</i>	
Miss. OPraem ¹⁸	Máté 3,13–17	Máté 13,24–30	
Döbrentei-kódex ¹⁹	Máté 3,13–17	Máté 13,24–30	
<i>Guillermus Parisiensis²⁰</i>	<i>semmi</i>	<i>Máté 13,24–30</i>	

A táblázat tanulsága az, hogy az Érdy-kódex perikóparendszere teljesen egyik misszáléval sem egyezik (a Missale Dominorum Ultramontanorum-tól is eltér két esetben, Vízkereszt nyolcadán és az azt követő negyedik vasárnapon).²¹ A kérdés tehát egy ilyen mechanikus összehasonlítás után még mindig megoldatlan.

Magyarázatot kellett találni emellett az episztolákat bevezető bibliai utalásokra és az evangéliumokat megelőző, az események pontos idejét jelző megjegyzésekre is. Ezek valószínűvé tették, hogy nem egy misszáléból emelte ki a szerző a perikópákat, és kereste ki minden esetben a Bibliából a misszáléban nem szereplő megfelelő előzményt, hogy szó szerint idézhesse, hanem egy olyan forrást használt, melyben a perikópák ezekkel a bevezetőikkel szerepeltek.

A kódex második nagy szerkezeti egysége, a De Sanctis rész tanulságai – e fejezetre más alkalommal szeretnék visszatérni –, a domonkos perikópa-szisztéma felé irányítot-

²¹ A „Negyedik vasárnapon” és „Ewtód vasárnapon” felírás nyilvánvalóan téves, a harmadik és negyedik vasárnapról van szó a kódexben. Ábrahám Lambert is utal erre idézett cikkében, 94, 1. gyűjtet.

tak. (Ennek a De Tempore részben a kiskarácsonyi *Apparuit benignitas* (Titus 3, 4–7) és a Vízkereszt nyolcadában olvasható *Tunc venit Jesus* (Máté 3, 13–17) perikópák mondanak ellent.) Egy domonkos forrást feltételezve jutottam el a 15. század végének egyik legnépszerűbb posztilla-gyűjteményéhez, a domonkos Guillelmus Parisiensis *Postilla super epistolas et evangelia* című kompilációjához. E mű végre kezünkbe adta az Érdy-kódex De Tempore része perikóparendszerének kulcsát.

Guillelmus Parisiensis, bár művének száznál több ősnymtatvány kiadása van,²² viszonylag elhanyagolt alakja az irodalomtörténetnek. Quétif a domonkos szerzőket időrendben feldolgozó hatalmas munkájában az 1485-ös évnél szól róla, de annál többet, hogy domonkos volt és hogy megkülönböztetendő az 1312-es évnél említett Guillelmustól, nem tud.²³ A *Lexikon für Theologie und Kirche* 1938-as kiadásában hat Wilhelm von Paris szerepel,²⁴ de a posztillák íróját meg sem említi. Az 1965-ös kiadás már szentel neki egy rövid címszót, de a fentieknél bővebb információval az általa idézett szakirodalom sem szolgál. Guillelmus a műve elé írt szerénykedő Prohemiumban gondosan felsorolja forrásait.²⁵ Személye és posztillái – éppen népszerűségük miatt – nagyobb figyelmet érdemelnének. A kiadásokkal kapcsolatban egy érdekes jelenséget tapasztalunk: az 1500 utáni kiadásokat a római szisztémához igazítva átdolgozták és kiegészítették. Ezekben az adventi vasárnapokon az evangéliumi perikópáknak az idézett „elcsúszott” rendjét találjuk, szemben az 1500 előtti kiadások domonkos perikóparendszerével.²⁶ Forrásként tehát csak a korábbi kiadások jöhetnek szóba.

²² FREDERICH, R.: *The postilla of Guillelmus Parisiensis*. Gutenberg Jahrbuch 34. (1959.) 73–78. A szerző 1472 és 1500 között 105 kiadást sorol fel.

²³ QUETIF (JACQUES) JACOBUS: *Scriptores ordinis Praedicatorum . . .* Lutetiae Parisiorum 1719. I. 868. „Guillelmus Parisius alter ab urbe natali vel etiam professione sic nuncupatus scripsit ac edidit librum hoc titulo: Postilla super evangelia Dominicalia secundum sensum litteralem juxta concordias evangelistarum. Sequitur evangelia de Sanctis. Eodem volumine exstat: Postilla in epistolas de Tempore et de Sanctis. Vitam bonam et exitum beatum. Ego frater Guillelmus sacrae theologiae professor minimus Parisius educatus etc. — Ordinis Praedicatorum fuisse patet ex postilla super evangelium Dominicae XV. post octavas penthecostes ubi sic habet: Similiter *Dominicus pater noster* . . . Aetas vero certo cognoscitur ex postilla in evangelium de communi virginum scilicet de decem virginibus in qua sic habet: „Mora ista est decursus temporis ab ascensione Christi usque ad diem iudicii quod tempus propter longitudinem vocatur mora. Iam enim duravit per mille quadringentos et LXXXV. annos . . . Praeterea passim citat sermones S. Vincentii Ferrerii. Ex quibus evidens est alterum esse a F. Guillelmo de Parisius de quo nas supra ad annum 1312 . . .”

²⁴ Wilhelm v. St. Amour, *Wilhelm v. Auxerre*, Wilhelm v. Auvergne, Wilhelm v. Baufeti, Wilhelm v. Seignelay, s végül Szép Fülöp gyóntatója +1312/14. BÀN Imre *A Karthausi Névtelen műveltsége* (Budapest 1976) című tanulmányában valószínűleg éppen a szerző ismeretlensége miatt nem tesz különbséget Guillelmus Autissiodorensis és a posztilláíró „Parisiensis” között. Az első 1247 táján meghalt. A hivatkozás „Gwillermos et Lyray Myklos doktoroc”-ra (NyTár IV, 158, 7.) mindenképpen a 15. századira vonatkozik (BÀN Imre i. m. 56.)

²⁵ „Non meum quod exiguum est ingenium consului dictas expositiones, sed aliorum sacrae paginae doctorum libris innitens . . . Sunt autem haec doctorum nomina sancti augustini, Gregorii hieronimi: ambrosii: venerabilis bede in ipsorum homeliis: glose interlinearis: glose ordinarii nicolai de lyra: nycolai de gorra super quatuor evangelistas: sancti thome de aquino super johannem guillelmi lugdunensis in sermonibus de tempore. Jordani ex sermonibus de tempore rabani.”

²⁶ Az MTA Ant. III. példányán, melyet 1508 és 1534 közé datálnak, a következő titulust olvassuk: „Postilla sive expositio epistolarum et evangeliorum tam dominicalium quam ferialium completa per decursus totius anni una cum quaestionibus super evangelis suis in locis de novo insertis. Necnon etiam cum novis postillis super unaquaque epistola et unoquoque evangelio in margine appositis. (A másik kötet, amit használtam EK Vet. 06/27. 1506-os lyoni kiadás.)

A perikópák teljes egyezését összehasonlító táblázatunk igazolja. A bevezető sorok azonossága kétségtelenné teszi, hogy nem véletlen egyezésről van szó. Példaként Advent első vasárnapját idézném, amikor Guillermusnál ezt olvassuk:

„Fratres scientes quia hora est iam nos de somno surgere. Verba proposita ad Ro. XIII. c. sunt scripta in epistola hodierna lectionaliter recitata. Ante inicium illius epistole scribit sanctus paulus in eodem capitulo dicens. Nemini quidquam debeat nisi ut invicem diligatis qui enim diligit proximum legem implevit. Post hoc sequitur epistola hodierna Scientes quia . . .”

Az Érdy-kódex azonos helyén ez áll:

„Ez may zent Epistolaat yrta meg zent paal Apostol Romayaknak irth leweleenek tyzen harmad rezeeben. es olvassa anyazent egyház ez elsesw adveenth vasaarnapnak Miseyeeben Mely epistolának előtte azon Capitulomba emléközyk az atyaffywy zent zeretetnek tartasáról mondwan. Senkinek semywel ne tartoztatok. hanem csak hogy egymast zeressetők. mert valaky ygazan zerety ew barattyaat attyaffyat az bel tellyesötyy az törweent az az wr istennek zent parancholattyaat: ennek ymaran rokon wtanna kőwetkőzyk ez may zent Epistola:” (NyTár IV, 2, 6–14).

Megjegyzendő, hogy Guillermus a Rómaiakhoz írt levél 13. fejezetének 8. versét idézi, az episztola pedig csak a 11-től kezdődik. A Névtelen ugyanígy jár el. Guillermus műve nemcsak a bevezető sorok és a perikóparendszer forrása, hanem közvetve az evangéliumi posztilláké is, ez azonban túlmutat e dolgozat témáján.

Egyetlen napra, Vízkereszt nyolcadára nem találunk „fedezetet” Guillermus perikópái között, amikor ő nem ad külön evangéliumot. Az Érdy-kódexben ekkor, egész eddigi gyakorlatának ellentmondva, a római, illetve karthauzi szokásnak megfelelő perikópát találunk, s azt is szerkezetileg rossz helyen, az episztola-részben. Erre viszont magyarázatot ad az episztola-fejezet evangéliumi utalásaiból rekonstruálható második perikóparendszer. Említettem, hogy az első rész evangéliumi utalásai nem fedik egymást az ugyanazon a napon a második fejezetben olvasható evangéliumokkal: 1. Advent első vasárnapján az utolsó ítéletre utal, mint az aznapi evangéliumra, pedig frank-római szokás szerint az evangéliumi részben a virágvasárnapi bevonulás szerepel. 2. A második vasárnapon így ír:

„ . . . ezekre ynt es tanoyt mynket ez may zent Innepnek Epistolaya Ezekre tanoyt az zent ewangeliom ees. ha meg gondollyok wrwnk Iesusnak feleletyt es yzenetyt zent Ianosnak Herodesnek jogsagaban leween. De myeert zerelmes atyamffyay ez el mwlt vasaarnapon meg ygyeerttem vala ty zerelmetőknek hogy ez may napon veegkeppen meg keellene latnwnk mynt yteely meg wr isten ez vylagot . . .” (11, 5–11).

Az evangéliumi részben ezen a vasárnapon az utolsó ítélet olvasható, így egyrészt ha ebben a szisztémában gondolkozna, nem a következő vasárnapi Keresztelő Szent Jánosra utaló evangéliumra hivatkozna, másrészt nem az előző vasárnapi ígéreteré emlékeztetve prédikálna az utolsó ítéletről, hanem azért, mert ez az aznapi evangélium. 3. Az adventi kántorbőjt szombatján ezt olvassuk:

„Myert ez may zent Ewangeliomot ez yewendő vasarnapon ees eenekly anyazent egyhaaz, nem zykseeg eet bewtő zerent meg yrnya sem helt awagy ydőt vele foglalny” (44, 34–36).

Csak a római perikóparendszert követő szerző, vagy egy karthauzi írhatta, mivel csak e két rendszer olvas a negyedik vasárnapon a szombattal azonos evangéliumot (Lukács 3, 1–6). A többiek a *Miserunt Judaei* (János 1, 19–28) perikópát olvassák. A fentieknek ez az előző vasárnapra volt előírva.

4. A negyedik vasárnapon megint „tévesen” a Lukács evangéliumra utal: „Mert az zent ewangeliom tanoyt arra, mykeppen Cristus kyralnak yewetelyre wtat zerezyewwnk my zywnkben lelkewnkben . . .” (51, 19–21).

5. Vízkereszt nyolcadán az episztola-részben adja az evangéliumot, a római, illetve karthauzi szisztémának megfelelően.

6. Három vasárnapon az evangélium-kezdeteket latinul meg is adja. A második menyegzős vasárnapon: „Sequitur ewangelium *Descendens Jesus* (Máté 8, 1), cum suis exposicionibus” (119, 9–10). A harmadik menyegzős vasárnapon: „Sequitur ewang. *Ascendente Jesu* (Máté 8, 23) cum suis exposicionibus” (123, 28). A negyedik menyegzős vasárnapon: „Sequitur Ewangelium *Simile factum est regnum celorum* (Máté 13, 24) cum Exposicionibus suis Deinde sequitur sermo.” (131, 27–28). Ezek mindenütt azonosak. Röviden összefoglalva:

	Episztola rész utalása az evangéliumi perikópára	Evangéliumi rész perikópája
Advent I	Lukács 21,25–33	Máté 21,1–9
Advent II	Máté 11,2–10	Lukács 21,25–33
Advent IV	Lukács 3,1–6	János 1,19–28
Vízkereszt nyolcad.	János 1,29–34 (itt adja)	—

Az episztola-fejezet evangéliumi utalásaiból a kuriális római perikóparendszer körvonalazódik előttünk, ez egyben a ferences Temesvári Pelbárt rendszere is.

A fenti tapasztalatokat összegezve a Karthauzi Névtelen munkamódszerére vonatkozóan a következőket állapíthatjuk meg: 1. Az episztola-részben a két forrást, Temesvári Pelbárt művét és Guillermus Parisiensis posztilláskönyvét (vagy annak egy átdolgozását) egymással párhuzamosan használta. Guillermus posztilla-gyűjteményéből kiemelte a megfelelő episztolát annak bevezetőjével, majd a prédikációt a második forrás, Temesvári Pelbárt művéből merítve, hozzákapcsolta. Az utábbi rendszerében teljesen otthonosan mozgott, amit „elszólásai” is tanúsítanak. Karthauzi lévén ez nem eshetett nehezeére, mert a két rendszer az évnék e szakaszában többé-kevésbé megegyezik. 2. Az evangéliumi rész szintén Guillermus perikópái alapján készült, de egy másik kéz által, s az ellentmondások talán ezért kerültek el a szerző figyelmét. Itt a posztillák forrása is egy Guillermus-átdolgozás.

A perikóparendszer feltárása és azonosítása a perikópákat tartalmazó kódexek alaposabb megismerésének egyik feltétele. Az Érdy-kódex elemzésének tanulsága azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a perikópákat csak a szöveggörnyezettel együtt érdemes vizsgálni.

MADAS EDIT

Balassi Bálint bejegyzése Stephan Haymb emlékkönyvében. A koppenhágai királyi könyvtár kéziratgyűjteményében számos olyan régi emlékkönyvet őriznek, amelynek hajdani tulajdonosa nem dán vagy más skandináv utazó volt, hanem külföldi, német vagy osztrák nemes. Ezek közé tartozik Stephan Haymb von Reichenstein díszes albuma. Ez a Thot 1279,4° jelzetű emlékkönyv bizonyos értelemben még átmeneti típust képvisel a hajdani címergyűjtő *Wappenbuch*-ok és a Reformáció terjedésével gyorsan népszerűsödő *album amicorumok* között. A kézzel festett családi címerek sokasága mellett ebben az albumban viszonylag kevés informatív szöveget találunk, és még az egyes beírók azonosítását is megnehezíti az időpont és a hely elhagyása, illetve az időpontnak csak évszámra

szorítókozó feltüntetése. Magyar szempontból viszont a Haymb von Reichenstein-féle album joggal tarthat számot érdeklődésre, hiszen szerepel benne Balassi Bálint saját kezű bejegyzése.¹

Nevezett albumról eddig csak egyetlen tanulmány jelent meg német nyelven, s az is főleg annak kötésével, illetve papírtörténeti aspektusaival foglalkozott.² A Stephan Haymb von Reichenstein-féle album 21 × 15 cm nagyságú, violaszínű brokátba kötött könyvecske, a virágdíszes brokátkötés ezüsttel van átszőve, s a virágok szirmain török írás található. Mivel az időben első két bejegyzés Konstantinápolyból származik, valószínűnek látszik, hogy tulajdonosa a török birodalom fővárosában vásárolta, illetve köttette emlékkönyvét. Az említett bejegyzések dátuma 1575. november 18. s a bejegyzők osztrákok vagy németek: Ulrich von Füngsperg (fol. 75), illetve Wentzl Martin von Wiernitz (fol. 77). Stephan Haymb albuma közel száz bejegyzést tartalmaz 1575-től 1591-ig, illetve még hat bejegyzést 1621-ből és egyet 1637-ből — a könyvecske ekkor már nem volt eredeti tulajdonosának birtokában.

Stephan Haymb von Reichenstein, az album első possesszora alighanem azonos azzal a „Stephanus von Haym”-mal, aki két testvérével együtt 1563. április 14-én iratkozott be a bécsi egyetemre, s akiről még azt is bejegyezték, hogy „nobilis Gracensis vicedomini iam Viennensis filius”,³ más szóval, hogy bár gráci származású, de magas tisztséget viselő apjával együtt Bécsbe áttelepült nemesi származék. Albumának tanúsága alapján Stephan von Haymb sokat utazott, s így feltehetően diplomáciai, illetve katonai pályán működött, Konstantinápolyba is valamilyen császári követséggel juthatott el. A bárói címet lehet, hogy éppen ő szerezte meg a családnak, mert 1609-ben a bécsi egyetemen két fia, Johannes Cristophorus és Wolfgangus Georgius már „liberi barones ab Haimb” néven matrikulált.⁴ S mint az a Haymb-féle album utolsó lapjáról kiténik, az emlékkönyvet éppen egy Wolfgang Georg nevű Haymb báró, Stephan fia — vagy talán unokája? — örökölte.⁵

Ami Stephan von Haymbot illeti, ő pályája során számos előkelő osztrák és német úrral került kapcsolatba. Albumának legelőkelőbb beírója Ferdinánd bajor herceg volt, de szerepel benne két Sternberg báró, egy Roggendorff báró, egy Thun gróf, a később pfalzi szolgálatban utazgató Fabian von Dohna gróf, egy Herberstein és egy Trautmannsdorff, ékes bizonyítékaul annak, hogy Stephan von Haymb „jobb körökben” mozgott. Viszonylag kevés a nem német név az albumban, csak egy-egy francia, cseh vagy lengyel, ha akad; a magyar ismerősökből sincs túl sok — mindössze három.

Ezek közül az első „Emericus Doczy de Nagy lucha” vagyis nagylucei Dóczy Imre, aki 1585-ben ír be az albumba (fol. 5) és azt választja jelmondatául, hogy „Audaces fortuna juvat”, de ezen az egy vergiliuszi soron kívül mást nem tart szükségesnek feljegyezni. Jóllehet Dóczy nem rajzolja be a címerét, a következő magyar bejegyző, Balassi (vagy ahogy ő írja itt: Balassa) András már igen. Bejegyzésének dátuma 1582 „Pressbourg”, vagyis Pozsony (Balassa keresztnévét is franciásan „Andre”-nak írja), s ha a lap jobb szélén olvasható „V. num. 28” is tőle származik, ez alighanem a dátum pontosítása, vagyis 1582. május 28-án írta volna be nevét Stephan von Haymb albumába (fol. 7). S végül a harmadik magyar bejegyző Balassi Bálint. Ahhoz képest, hogy fennmaradt saját kezű

¹ Mivel a Királyi Könyvtár az emlékkönyvről különféle megfontolások alapján nem volt hajlandó mikrofilmet készíteni, kénytelen voltam az album tartalmáról levelezés útján tájékozódni, s a fontosabb lapokról xeroxmásolatot igyekeztem szerezni. Itt szeretném megköszönni Dr. Vello Helknek, a koppenhágai Rigsarkivet igazgatójának értékes segítségét, amely nélkül ez a cikk nem születhetett volna meg.

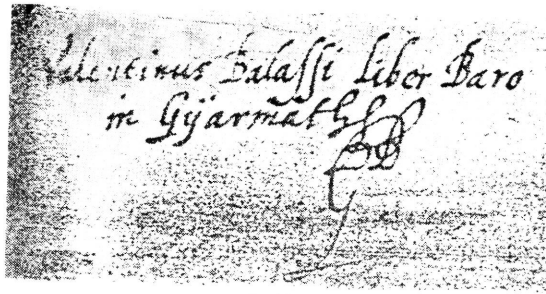
² Adolf Rhein 'Frühe Buntpapiere', *Jahrbuch der Einbandkunst*, IV. Leipzig, 1937. 65—91.

³ *Die Matrikel der Universität Wien*, III. Band, 1518/II—1579/, Graz—Köln, 1959, 133.

⁴ *Die Matrikel der Universität Wien*, IV. Band, 1579—1658/59, Graz—Köln, 1961, 78.

⁵ Konelige Bibliotek, Koppenhága, MS Thott 1279, 4°, fol. 123.

1. ábra

Größe 210 × 150 mm

Abb. 2

Brokateinband, violett mit Silber durchwirkt

2. ábra

levelei milyen nehezen olvashatók, a költő meglepően szép kalligrafikus írással ezt jegyzi be egy virágnymatos lapra (fol. 66): „*Vita quae fato debetur patriae salutis solvatur*” a lap aljára pedig ezt: „Valentinus Balassi Liber Baro in Gyarmath DBG”. Sajnos, Balassi sem a beírás időpontját, sem helyét nem tünteti fel, így ezek felől csak találgathatunk, bár nem teljesen fogódzók, vagy ha tetszik, támpontok nélkül.

Ilyen lehet a Balassi-bejegyzés környezete. Az album 65. számú lapján, tehát közvetlenül a Balassi-lap előtt két német nevű nemes bejegyzését olvashatjuk 1582-ből (Adam Zestwitz von Wadzo, Hector von Ölsenn), utána pedig G. Freiherr zu Auersperg bejegyzése és rajza következik 1580-ból (fol. 67). Hely egyik esetben sincs megadva. Megnézhetjük azt is, merrefelé járt Haymb von Reichenstein 1580 és 1583 között: gyakran tartózkodott Bécsben, innen van például egy 1581 májusi bejegyzésünk (Friedrich Frh. zu Herberstein, fol. 31), de járt Kassán is, amiről Georg Asmus, illetve Heinrich von Lichtenstein von Nicholspurg 1582/83-as beírása tanúskodik. Balassi András pozsonyi beírását már említettük. A három valószínű színhely közül én Pozsonyt tartom a legvalószínűbbnek, s tudjuk, hogy 1580 és 1583 között Balassi Bálint gyakran járt Pozsonyban — például ott lehetett az 1583 április eleji országgyűlésen,⁶ de az sem lehetetlen, hogy 1582 májusában éppen András nagybátyja társaságában tartózkodott Pozsonyban. Ha elfogadjuk ezt az utóbbi hipotézist, talán arra is van magyarázat, a sok német grófnál és nemesnél magát alábbvalónak nem tartó Balassi Bálint miért nem festette be családi címerét Stephan Haymb albumába — mivel azt előtte András már megtette, nem volt szükség ismétlésre. Jóllehet ez a körülmény nem zárja ki azt sem, hogy Balassi Bálint nem Pozsonyban, hanem Bécsben vagy Kassán írta volna be a nevét valamikor 1582 májusa után, még 1582-ben vagy 1583-ban. Mindenképpen úgy látszik, hogy Stephan Haymb von Reichenstein csupán alkalmi ismerőse volt a költőnek, ezért írt be albumába üdvözlő szöveg helyett csupán egy patriotizmusát bizonyító, kissé közhelyes latin mondatot.

GÖMÖRI GYÖRGY
(Cambridge)

Adalék Napóleon 1809. évi proclamatíójának magyar fordításához. A magyar irodalomtörténetírásban immár csaknem másfél száz esztendeje folyik a vita arról, ki is fordította Napóleon 1809. május 15-én közzétett felhívását a magyar nemzethez, illetve arról, milyen szerepet vállalt és játszott annak fordításában valamint egy, néhány nappal később napvilágot látott röpirat elkészítésében Batsányi János. A magyar irodalmi közvélemény Batsányinak a proclamatio körüli szerepéről először Kazinczy révén értesült, aki információit részben Horvát Istvántól nyerte.¹ Ismeretes, hogy Horvát a széphalmi mesterhez intézett levelében közölteket a pesti egyetem volt joghallgatójától, a vele szoros barátságban álló Ferenczy Jánostól kapta. Irodalomtudományunk és történetírásunk figyelmét ez ideig elkerülte ezeknek az információknak eredetijét jelentő forrás, amely ma is megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Levelestárában Ferenczy Horváthoz írott 146 levele között. Könyvtári jelzete: Fol. 116. „Ferenczy János levelei Horvát Istvánhoz.”

Ferenczy 1804 óta folytatott levelezést a jó ideig Pesttől távol tartózkodó Horváttal, aki többnyire barátja leveleiből értesült a legfontosabb tudományos hírekről, a pesti társadalmi és társasági élet legjelentősebb eseményeiről. Ferenczy juttatta el számára a tanulmányaihoz szükséges kézikönyveket, történelmi, nyelvészeti munkákat is.

⁶ Lásd Eckhardt Sándor jegyzetét *Balassi Bálint Összes Művei*, I. Bpest, 1951, 200.

¹ Vö.: SZINNYEI Ferenc: *Batsányi János*. Budapest, 1904. 103–104., Kosáry Domokos: *Napóleon és Magyarország*. Budapest, 1977. 88–89.

1809 decemberében Pestről Bécsbe utazott, ahol egészen 1812 végéig maradt — mint az leveleiből is kiténik — Almásy Ignác alkancellár szolgálatában.² A titkári teendőknél kívül ura egyik fiának nevelője is volt, akit jogtörténetre és történelemre oktatott, emellett „úrfijával” együtt francia nyelvet tanult, s amennyire elfoglaltsága engedte, magyar nyelvre tanította gróf Wallenstein Emanuelt.³ Híven az előző években írott leveleinek tartalmához, Ferenczy igyekezett Bécsből is minden, Horvátot érdeklő és érintő eseményről, a császári fővárosban élt magyarokról, tevékenységükről részletesen beszámolni. Ferenczy levelének tanúsága szerint kb. 1809. december 19-én érkezhettek Bécsbe, s másnap Kultsár István levelével, annak megbízásából azonnal felkereste Batsányi lakását. Juftsár, úgy látszik, szenciációt szimatolt a Pesten keringő kósza hírek, mögött és konkrét adatokat, tényeket szeretett volna megtudni Batsányiról és Bécsből történt hirtelen eltávozásának körülményeiről, okairól. Ferenczy készséggel vállalkozott erre és egyéb, Kultsár lapját érdeklő híradások közlésére.⁴

A Batsányinál, illetve feleségénél tett látogatásáról és a költő 1809 májusi tevékenységéről szóló levélrészlet lényegében nem módosítja az eddigi álláspontokat, de mindenképpen figyelmet érdemel. Kitészik például belőle az, hogy Horvát Ferenczy közléseit mintegy összefoglalva, némileg átfogalmazva továbbította Kazinczy felé, aki szinte készpénznek vette az információkat, s azonnal igyekezett is széles körű levelezése útján azokat elterjeszteni.

A levélből csak azt a részletet véljük fontosnak közölni, amely közvetlenül a tárgyra vonatkozik. A levél többi részeiben Ferenczy először is jókívánságait fejezi ki Horvátnak az új esztendő alkalmából, majd az idézendő szöveg után beszámol arról, hogy Márton Józsefnél időzött, akivel nyelvészeti vitát folytatott; ír Sándor Istvánról, majd arról értesíti Horvátot, hogy Márton német — magyar szótárának kiadására készül. A továbbiakban a Decsy Sámuel és Márton között kirobbant ellenségeskedés egyik epizódját említi fel. Ezt követően Napóleon házassági tervéről, valamint I. Ferenc magyarországi útjáról szóló híreket ismerteti. Levele befejező részében arról szól, hogy néhány, Horvát által is ismert személy „honorarius concipistaságra . . . emeltetett”. Végül pedig arról tudósítja Horvátot, hogy a Magyar Kancellária január 2-án tartja első ülését és nem 5-én, s erről számoljon be Kultsárnak.

Horvát nem válaszolt Ferenczynek erre a levelére, sőt barátja sürgetései ellenére — a következőkre sem —; csak a Kazinczyhoz írott levele után fogott tollat a válaszára.⁵ Ezt a levelet nem találtuk meg Horvát Ferenczyhez intézett levelei között, így csak a Kazinczyhoz küldött beszámolójából ismerhetjük állásfoglalását a Batsányi-ügyet illetőleg. Ferenczy egyébként még két levelében tesz említést Batsányiról és a proclamatióval kapcsolatban felmerült egyéb személyekről, pl. Kermelitsről.⁶

Ferenczy levelének részlete a következőképpen hangzik:

² Vö.: Ferenczy 1810. jan. 28-án és 1811. jan. 15-én kelt leveleit. A szakirodalom eddig úgy tudta — Szinnyei József közlése nyomán —, hogy Ferenczy báró Laffert Vince fiának nevelője volt Bécsben.

³ Ferenczy levele Horvátnak. 1810. jan. 30.

⁴ Vö. Ferenczy 1810. jan. 1., 10., febr. 2.-i leveleinek erre vonatkozó részleteit.

⁵ Lásd Ferenczy 1810. febr. 2-án írott levelét.

⁶ Uo.: „ . . . Kermelitset, és más kis Horvátokat, kiket a' Frantziák Illyricumban nagy tisztségekre emelének, minden hivatal nélkül elbostájtották őket. Az első Marmonttal nem jött ki. Így tsalatkozik meg az, a' ki el térvén a' Haza szeretetétől az Ellenségben helyeztetni boldogságát. Az Osszián fordítójának is, amint hallom, nem sok betsülete van Parisba”. — Lásd még Ferenczy 1810. márc. 29-i levelének egy részletét: „ . . . Az Besse-nyei szovait, és önnön maga éneket bizonyosan a' Parisba költözöttek vigasztalására adta például [ti. Virág Benedek].

Pestre Bétsból 1^a. Január 1810.Horvát István édes Barátának Ferenczy János bol'ogságát!⁷

„ . . . Kultsár Ur, levele által, alkalmatosságot nyújtott, vagy leg alább akart nyújtani Batsányinak esmérteességére. Másnap az ez 20^a Decembris, amint ide érkezém, felkerestem szállását. Bébotsajtótván szobájába elhalom köny [sic!] között elmerülve látok egy kartsú, 's makos termetű fekete ruhában lévő aszszcnyságát. Ki légyek, 's mit keresek elmondom, erre elkomorodott abrazatát kellemetes baráti tekintere [sic!] fordítván le ültetett, 's a' levelet kezemből kivévén azt mondja, „Az ő Ura nagy földre utazásra ment, hadnám itten a' levelet, sőt magam is irnék néki, ő minden bizonyára Ura után küldendi; ennél nagyobb örömet nékie nem tehetnék . . . Kezdettem ezekből gyanítani valóságát a' Pesti hírek, mellyel Bács. Párisba lenni mondatott. Többnyire némelly *indiferens*⁸ dolgokba fordítván felesége szavait, szorgalommal elkerülni látszott minden említést férjéről.⁹ Elakarván tőle mennem, ismét kére, hogy ennem [sic!] magam is ernék Urahoz, is másnap a' levelet elhoznám. — Meg ígértém, és másnap eljövén hozzá által adtam a' levelet. Már ekkor tellyes vig — 's vidámságban találtam az Aszszonyt, 's tsodáltam, hogy olly tárjokrul [sic!] tartatott, a' mi az aszszonyoknál majd titok, majd — mint ő nála — nyilvánosság. „volna é esmérteségem a' Bétsi szüzek között, ő nem kételkedhetik, hogy leszen, Bétsben ő az Urával igen hamar meg esmérkedett, és egész boldogsága — hogy Magyar a' férje” bámultam ezekre és mindtsak elmellőzván a' dolgot másokrul akartam szőllani. El ragadott beszéde, mellyet némelly kellemetes szelédséggel kött öszeve a' sziveket jól esmérő Költőné, észre sem vettem, hogy regvel 8, órra felé menvén hozzá, egy órra lett délután, a' midőn meg szabadulhattam barátságos köréből. Haza térvén fontolni kezdettem azoknak boldogságát — kík egy elmés, nyájas 's ujjabb ujjabb örömöket szerző feleségre szertt tehetnek. Ah bizonynyára nagyobb az öröm érzés a' házasság által meg hódult szívekben, mint az álhatatlan szeretet által öszeve tsatolttt Lelkekben! — Talán Kazintzi ez okból inkább magasztalá Himfinek második részét inkább¹⁰ mintsem az elsőtt?¹¹ — Batsányi tehát Párisba [sic!] van, ez így történt. A' midőn a' Frantzia nép Bétsbe bé jött, azonnal olly embereket parantsolt magához rendeltetni, kik Magyarúl jól irnak. A' Politzei Márton Urat¹² rendelte Maret Frantzia Ministerhez. A' munka a' Proclamatiókban¹³ állatt; de Márton kiralyjához vonzó szeretetétül nemesen ösztönöztetvén Maret előtt megvallotta, hogy ő olly tüzsel a' dolgot anya nyelvén ki nem tudja tenni, mint a' Frantziában áll.¹⁴ Erre elbotsajtótt, és Maret által egyenesen Batsányi hivatott a' munkára, kivel ő Kufsteinba meg esmérkedett, tudn.[illik] rabságukban. Batsányi, ki tüzes eszének ritkán parantsolt, nem tsak a' Frantzia Proclamatiót meg magyarázta,¹⁵ hanem némelly Déak nyelven is *ad Hungaros Hungarus*,¹⁶ ki adott. és mindenekben Hazája ellen eszközü

⁷ Ferenczy valószínűleg nagyon gyorsan, mintegy kapkodva vethette papírra gondolatait. Ezt bizonyítják azok a stílusbeli és helyesírási hibák, melyek nemcsak a levélrészletben, de magában az egész levélben is fellelhetők. Az előző leveleiben éppen ellenkezőleg — gondos, körültekintő fogalmazással találkozunk.

⁸ Ferenczy kiemelése. A latin szó írásában hibát követett el. Helyesen: indifferens.

⁹ Batsányi felesége jól tudta, hogy férjének miért kellett Bécsből eltávoznia és hová ment a francia csapatokkal, s előzetes megbeszélésüknek megfelelően mindent igyekezett titokban tartani, s a Batsányi felől érdeklődők előtt homályosan szólni, ködösíteni a hírtelen eltávozás okait és előzményeit. Ezt tette Ferenczy látogatásakor is. Vö. ezzel HORÁNSZKY Lajos: *Bacsányi János és kora*. Budapest, 1907. 269 — 271.

¹⁰ A szó a levélben áthúzza szerepel.

¹¹ Kazinczy Kisfaludy Himfyjéről készített recenziója az *Annalen der Literatur und Kunst in dem oesterreichischen Kaiserthume* hasábjain jelent meg (1809. II. köt. 127 — 136.). Kazinczy „a második részben tibullusi szépségeket vél felfedezni, amely közeláll klasszicizáló stíluseszményéhez, ez magyarázza választását”. Vö. Fenyő István: *Kisfaludy Sándor*. Budapest, 1961. 279.

¹² Márton Józsefre, a bécsi egyetem magyar nyelv- és irodalom tanárára utal Ferenczy, akivel bécsi tartózkodása idején személyesen is megismerkedett, s többször megfordult nála. Valószínűleg e látogatások alkalmával talán éppen Mártontól értesülhetett Batsányi tevékenységéről.

¹³ A többes szám használata nem látszik indokoltnak.

¹⁴ Ferenczynek ez a megállapítása részben megegyezik Hager rendőrigazgatónak a császárhoz küldött jelentésével, miszerint „a kiáltvány fordítására Márton nyelvtenár lett kirendelve, miután azonban az kijelenté, hogy meggyőződésével és uralkodói érzelmeivel ellenkezik az, hogy a munkát végezze . . .” — Vö.: HORÁNSZKY: i. m. 217., 266., 273. Ennek

szolgált az ellenségnek. Meg lévén a' Békekötés¹⁷, tartván a' büntetéstől elment Maret barátjával, feleségével elhitetvén, hogy nem sokára haza térend. Az nyájas aszszony a' szomorúság, és remény között éldegél, hol vidám, hol komor kedvű, amint magányossága, vagy ennek nem sokára való elmulása ötlík eszébe. Meg szánnád, Te leg inkább, ki az aszszonyi szivek titkait igen jól tudott [sic!], ezen kellemetes 's elmés aszszonyságot. Mostan Munkainak ujra való ki adásában dolgozik, vagy pedig rajzol, a' mihez is igen ért. Ha az én criticus környüállásim engednék, iparkodván több órákat nála eltölteni, — és Horátzal énekelni merném; „non ego posthac alia calebo, femina”¹⁸ (. . .)

Soós István

ellentmond Márton 1809 végén történt kihallgatása, amelynek során elismerte, hogy a franciák magukhoz rendelték, s készített egy fordítást a proclamatioról, de nem teljeset, az erősebben, keményebben megfogalmazott sérelmes gondolatokat nem ültette át magyar nyelvre. Vö.: SZINNYEI: i. m. 105., SCHUY Gilbert: *Bacsányi János és I. Napoleon 1809. próklamatiója a magyarokhoz*. Budapest, 1914. 31–32. — Márton vallomását, amelyet 1816. febr. 22-én tett a bécsi városi hatóság előtt és ennek alapján SCHUY következtetését: i. m. 34., 38. és 101., továbbá legutóbb KOSÁRY: I. m. 90. és 103–104.

¹⁵ A proclamatio Batsányi által történt magyarázatán Ferenczy talán azt érthette — a kapott vagy hozzá eljutott (eljuttatott) információk alapján —, hogy Bacányi az eredeti szöveget átírta, értelmezte. Vö. ezzel: SZINNYEI: i. m. 112., SCHUY: i. m. 31–38., továbbá *Bacsányi János Összes Művei. II. Prózaí művek. I. S.a.r.*: KERESZTURY Dezső és TARNAI Andor. Budapest, 1960. 632., valamint KOSÁRY: i. m. 104–105.

¹⁶ Ferenczy kiemelése. A *Nobilis Hungarus ad Hungaros* c. röpiratról van szó, amelynek szerzőségét Batsányi kereken tagadta, sőt feleségéhez írott egyik levelében felháborodottan utasította vissza az ellene felhozott gyanúsításokat. — Vö.: HORÁNSZKY: i. m. 198. és 224–228., valamint KOSÁRY: i. m. 90–91. Horvát levelében „Hungarus ad Hungaros” c. *könyvről* beszél, s Batsányit fordítóként tünteti fel Ferenczyvel ellentétben, sőt túlságosan bizva emlékezőképességében Maret nevét Marette-nek írja. Elterjedt az a nézet, amely szerint a Batsányinak tulajdonított *Nobilis Hungarus ad Hungaros* c. röpiratról Kazinczy Ferenczy közlése alapján Horvát leveléből értesült első ízben. Ezt a véleményt azonban módosítanunk kell. Szemere Pál már 1809. dec. 16-án kelt levelében elbeszéli, hogy egy Patay István nevű főstrázsamesterrel utazott Pestre, aki „szereti és tiszteli” Kazinczyt, s kifejtette Szemerének, „hogy legelső alkalmatossággal Széphalomra menend, 's Kazinczy-nak olyan ujsággal fog kedveskedni, a' millyennel Virág szokott. *Hungarus nobilis ad Hungaros*. Ez nehezen lesz újság Kazinczy előtt”. (Kazinczy Levelezése, VII. köt. 1896. 163.) Ezek szerint Kazinczy már Szemere levele előtt és még inkább Horvát közlését megelőzően tudhatott valamit erről a munkáról, jöllehet Horvát levelének kézhezvétele után Cserey Frakashoz írott episztolájának tanúsága szerint úgy tesz, mintha sohasem hallott volna róla: Batsányi „egy munkát e vagy csak lázszasztást irt e' czim alatt: *Hungarus ad Hungaros*, melynek eddig hírét sem hallottam”. (Kiemelés tőlem—S.I.) — (Kazinczy Levelezése, VII. köt. 1896. 292–293. — Lásd még erről Kazinczy levelét Romy Károly Györgyhöz. Uo. 321.) Erre a levélrészletre, ti. Szemeréire, már Váczy János is felhívta a figyelmet, megemlítvén: alig lehet elhinni, hogy nem jutott volna el Szemere levele Kazinczyhoz (Kazinczy Levelezése, VII. köt. 1896. 576.). Ezt megerősíti Kazinczy-nak 1810. márc. 16-i keltezésű, Berzsényihez írott levele, amelyben beszámol arról, hogy Márton leveleiből tudja, miszerint „Marét, ki Batsányinak Kufsteinban 1796 szomszédja volt, vele fordítottatta a' Proclamatiót, és hogy ez egy Hungarus ad Hungaros-t is irt . . .” (Kazinczy Levelezése, VII. köt. 1896. 311.). Kazinczy, aki Decsy Sámuelről és Márton Józseftől kapott leveleket csak részletesen idézve közli levelezőpartnerével, és egyetleneg esetben sem jelöli meg, mikor is kapta azokat kézhez. Minden bizonytalán még 1809 második felében értesült tőlük a Batsányival kapcsolatos dolgokról, s csak a megerősítésre várt, ti. hogy megbizonyosodjék más források alapján is a hozzá eljutott hírek valóságáról. Még Szemere levele után sem nyilatkozott meg a kérdést illetően, így Horvát közlése lehetett a döntő.

¹⁷ Napoleon és I. Ferenc 1809. október 14-én írták alá a békét Schönbrunnban. Batsányi több mint egy hónappal később, november 19-én távozott el Bécsből.

¹⁸ HORATIUS: *Carmina* IV. 11, 33–34. Ferenczy rosszul emlékezett Horatiusnak e soraira. Eredetiben: „Non enim posthac alia calebo Femina —, . . .” E dolgozat korrigálása közben jelent meg KÓKAY György: *Napoleon próklamációjának történetéhez* és MIKÓ Pálné: *Márton József szerepe a Napóleon-próklamáció fordításában*. (ItK 1983. 514–522.) E tanulságok eredményeit már nem vehettük figyelembe.

Az első Nógrád megyei nyomda és Szerelmey Miklós kapcsolata. Nógrád megyében 1848-ig nem volt tipográfiai műhely. A megyének szükséges nyomtatványokat vagy a megyei szerzők műveit elsősorban a pesti nyomdáknál állították elő. A kiadványok nagy részét a Trattner, majd a Trattner-Károlyi nyomda készítette, így pl. a híres Mocsáry-féle monográfiát is 1826-ban. A megye gyakorta adott megbízásokat ennek a nyomdának. 1827-ben 500 db meghívót rendeltek Keglevich Gábor főispán beiktatási ünnepélyére; 1828-ban itt nyomtattatták az országgyűlésre vonatkozó megyei táblázatokat.¹

A Landerer nyomdával kapcsolatáról nincs tudomásunk jelenleg, annál több viszont a Beimel nyomdára vonatkozóan. Kétségtelen, hogy 1839-től kezdve ebben az üzemben készítették a megyei közigazgatási élethez szükséges nyomtatványok döntő többségét. A Beimel cég, ha nem is volt a legelőkelőbb Pesten, de a Paczkó műhely átvételével már nagyobb megrendeléseket is teljesíthetett.

Nógrádi vonatkozásban 1839-ben találkozunk először a nevével, s ettől kezdve 1847-ig többször is olvashatunk róla a közgyűlési jegyzőkönyvekben. Rendszerint kifizetetlen számláit jelenti be a megyének, s kéri azok mielőbbi kiegyenlítését. Az elvégzett munkák különféle irodai nyomtatványok, táblázatok, úti levelek, jegyzőkönyvek stb. A megyei hatóságokon kívül a losonci városi tanács is rendelt tőlük több ízben nyomtatványt.²

De rendelt a megye könyvet, majd később nyomtatványt az Egyetemi nyomdában is, valamint Vácon, de nem a híres Gottlieb nyomdában, hanem a Plöszl Leopoldéban. Itt egyébként a balassagyarmati tanács is készítettett „portiós könyvecskéket” 1836-ban.³

1846-ban új nyomdász neve bukkan fel, s ez egyúttal már átvezet a megye nyomdájának megszületéséhez is. Szerelmey Miklós a levéltárnak készített ekkor különböző íveket, majd 1847-ben ugyancsak az ő nyomdájából kerültek ki egyéb megyei nyomtatványok is.⁴

A megye nem véletlenül kereste meg a Szerelmey-féle üzemet. A tulajdonos (1803–1875) kalandos életű, sokat próbált szakember volt, aki alapos szakmai ismeretekkel rendelkezett, s 1844-ben nyitotta meg műhelyét Pesten. Nyomdájából szép albumok, jól sikerült arcképek kerültek ki, megteremtven megrendelőinek bizalmát és támogatását, amelyek közé Nógrád is tartozott.⁵

1848. március 29-én tárgyalta a megyei közgyűlés a helyi sajtó ügyét. Frideczky Lajos főjegyző így vezette be előterjesztését: „A jelen körülmények szükségelte számos levelezés gyorsítása tekintetéből egy kő nyomdának alku melletti megszerzése” feltétlenül szükséges. Hozzáteszi, hogy ő már tárgyalt a Szerelmey Kőnyomda Intézettel Pesten, s megkeresésére Szerelmey Miklós válaszolt is. Majd ismertette a közgyűléssel Szerelmey levelét, feltételeit s kérte, hogy megfelelő módon fogadják el a könyomdász kéréseit.⁶

Szerelmey a megbeszélés során egy gépet, a hozzávaló hat követ s „chinai” írófestéket kívánt 125 frt-ért eladni a megyének. Javasolja. a hozzávaló hat követ s a kőre írást a megyei írnokok egyike végezze, s az írnokot egy szakember tanítja be, aki rövid időre leköltözne Balassagyarmatra, és a szakmai ismeretek átadása után visszatérne a fővárosba.

A részletek tisztázásával megbízták a megyei rendek a főjegyzőt azzal, hogy meggyezés esetén „egy sajtónak hovaelőbb ide B.Gyarmatra szállításáról gondoskodják.”

¹ Nógrád megyei Levéltár Közgyűlési jegyzőkönyv (A továbbiakban: NmL Kgy. jkv.) 1179/1827, 697/1828.

² *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig.* Bp. 1963. 383. — NmL Kgy. jkv. 1013/1839; 2812/1840; 1477/1841; 3470–3471/1841; 210/1845; 2368/1846 — Madách levéltár NmL Mikrofilmtár 321.

³ NmL Kgy. jkv. 1014/1845. — Balassagyarmati Városi Tanács jkv. 39/1836.

⁴ NmL Kgy. jkv. 2496/1846; 233/1847.

⁵ Szerelmey Miklósról, a könyomdászlól GERSZI Teréz: *A magyar kőrajzolás története a XIX. században* (Bp. 1960. Akad. Kiadó) című munkája.

⁶ NmL Állandó Választmányi jegyzőkönyve. (A továbbiakban: NmL Ál. Vál. jkv.) 18/1848. márc. 29.

Frideczky igen szorgalmasan járt el, s azonnal megkereste Szerelmeyt a végleges megállapodás értelmében. Szerelmey válaszevele április 5-én kelt (valószínűleg elírásból írt rá március 5-ét!) Nógrád megye állandó választmányának címezte „sürgetősi” megjegyzéssel.

Szerelmey levele előkerült a közgyűlési iratok közül.⁷ Nem csak a megyei nyomdászattörténeti adatai miatt érdekes számunkra, hanem azért is, mert egy könyvmda felszerelési-technikai helyzetét is megmutatja, valamint rövid képet is ad a korabeli Pest nyomdaipari állapotáról.

„Tekintetes Ur!

Az oka, hogy tüstént nem felelhettem csak az, mivel azon Pesten dolgozó lithographiai nyomtatók között egyet se lehetett találni kinek szándéka volna Gyarmatra menni, mert minden valamire való nyomtatónak böcsületes állandó helye legyen, a melyet bizonatlan, talán rövid üdöig tartó foglalatosságért el nem cseréli és azon fölül egész Pest városában dolog nélkül egyet se lehet találni.

De mivel a Tekintetes megyének a mennyiben lehet szívesen szolgálók tehát reá vettem egy autographia nyomatokra a melylyek ottan előfordulhatnak igen értő böcsületes embert a ki nálam 2 esztendeig dolgozott és aki resolválta magát következő föltételek alatt az ottani dolgokat a nyomtatásban magára vállalni.

Ezen nyomtató biztosítást kíván hogy nagyobb üdeig a megyei dolgok tartanak, ne hogy alig feleségével Gyarmatra költséggel átköltözködött és talán egynéhány hó alatt megszintén vissza kell neki jönni. 2-szor Mivel az ember feleséges tehát ennek egy szoba és konyha szükséges ahol magoknak főzhetnek. 3-szor Ezen nyomtatónak már itten 5 ft 30 xr pengőben heti bére legyen, tehát az ottani szolgálatot csak 6 ft 30 xr — heti bérrrel fogadhatja el.

A mit engemet illeti azaz a sajtónak, 6 köveknek s autographiai festéknek adását, ezért 120 pengő forintot kérek. De a nyomtatásra még több eszközök is kívántatnak ugymind 2 darab nagy spangyia, olyan mint a mellyekkel a lovakat mossák — 1 font terpentin olaj — 1 font választó viz. Azon eszközök a mellyeket küldök ugymind Sajtó, igen jó állapotban legyen, de hogyha talántán több üdő mulva valami reparatura szükséges lenne' a mellyeket akár mely silány ottani lakatos is megcsinálhatja azt magamra nem vállalom.

A nyomtató ember igen erős, becsületes kiszolgált gránátos káplár a ki már több mint 6 esztendeje az itteni lithographiai nyomdákban igen hasznosan dolgozott, a mellett honunk fia, jól beszél németül és tótul.

A sajtót oda küldeni jónak találnám hogy ide egy kocsit küldeni méltóztatna mert a sajtó és kövek több mint 8 mázsa, tehát helyet foglal.

Tekintetes úrnak kész szolgálni

Szerelmey Miklós'

A levél címzettje Szentiványi Márk volt, aki Vácon vette át azt s küldte azonnal tovább Balassagyarmatra. A levélből kiderül, hogy Szerelmey bizonyos fokig módosított a feltételein, pl. leengedte a nyomda árát 120 forintra, másutt viszont pl. a munkás heti bérét az eredeti javaslatnál magasabban állapította meg, bár ez az ajánlkozó könyvmdász egyéni kérése volt.

A megye ezt a levelet április 9-i ülésén tárgyalta. Most már jószerivel lényeges kifogásuk nem is akadt. Mindössze azt kérték, hogy Szerelmey egy évig adjon garanciát a nyomdára, mert nagy értékről van szó. Másrészt a nyomdással majd megegyeznek a fizetésben, úgy érzik túl sokat kér. Egyébként sem lesz megerőltető a munkája s „a vidéki oltsóbb élet mód” mellett kevesebb pénzből is meg lehet élni. A főjegyző azonnal intézkedjen a nyomda haza szállításáról s már a megrendelt rendőrségi szabályzatokat sem kell ki-nyomtatni, várják meg, amíg a nyomda működni fog.

⁷ NmL. Áll. Vál. jkv. 86/1848. ápr. 10.

A nyomdához alkalmazott kiszolgált gránátost Bucsk Jánosnak hívták. Nevével több ízben is találkozunk a megyei iratokban. Még 1850-ben is a megyében volt, ami azt bizonyítja, hogy nem is a betanítás, de az idők miatt nem tudott elszakadni a megyeszékhelyről. Egyébként 1806-ban született és Pozsony megyéből érkezett a családjával Pestre majd Balassagyarmatra.⁸

Hogy mikor kezdett valójában működni a könyomda, nem tudjuk pontosan. Mindenesetre május 27-én a közgyűlésen még a Landerer és Heckenast nyomda ajánlását fogadták el, akik az áprilisi törvényeket rendkívül olcsón kívánták a nép számára kinyomtatni. Ajánlközásukat a megyei főszolgabírák figyelmébe és hatáskörébe adták. S az is tény, hogy ugyanakkor jelentette a megye egy körlevélre válaszulván, hogy „a megyében semminemű hírlapok ki nem adatnak s könyvek is csupán Losoncon, de csak bizománykép árulhatnak”.⁹

Másfél hónappal későbből, 1848. július 13-ról ismerjük az első adatot a nyomda működéséről. Ekkor jelentik be azt, hogy a könyomda alól kikerült törvénycikkeket, azaz az áprilisi törvényeket (ezek szerint a nyomda időközben mégis beindult s ezen készültek a példányok), melyekből mintegy 60 db felesleges példány maradt, átadják a közgyűlésnek. Így ezekből egy példányt a megye szükségére bekötve el kell tenni, a többi példányt 10 krajcárjával árusítani lehet.

Joggal tekinthetjük hát, hogy ez volt a Nógrád megye első nyomdájának első nyomdaterméke. E kinyomtatott törvénycikkek közül néhány megmaradt a levéltári iratok között. A vastag, 55 oldalas, nagy alakú (41,5 × 26 cm) köteg címlapján ez áll: „1847—48-ik évi országgyűlési törvény cikkek. Nyomatott Balassagyarmaton a Megyei iratok kiadó Hivatalában. MDCCCLVIII.”¹⁰ A köteg csak a törvények teljes szövegét tartalmazza minden megjegyzés, kommentár nélkül.

A nyomda további sorsáról is ismerünk szórvány adatokat ebből az évből. Elrendelték például azért, hogy a nyomdász fizetése ne terhelje túlságosan a megyei házipénztárt, a nyomda magánosok megrendeléseit is kielégítheti. A papírt a kliensek adják, a nyomtatási költség oldalanként egy krajcár. A bevételt a megyei házi pénztárba kell befizetni. Egy másik feljegyzés a nyomdában készült nyomtatványokra vonatkozik. Tekintve, hogy a jelen időkbén nagy számban van szükség „úti levelekre”, előírják, hogy ezeket a megyei nyomdában állítsák elő, és az igénylők számára ingyen kell kiadni.¹¹

A megyei nyomda a további évtizedben is folyamatosan működött. Ezen állították elő a megyei adminisztrációhoz szükséges nyomtatványokat, kisebb terjedelmű és példányszámú körözvényeket stb. A század hetvenes éveiből ismerjük a megyei könyomdászok nevét, számos hivatali nyomtatványt s azt is, hogy feltehetően a nyolevanas évek elején a korszerűtlenné váló tipográfiai műhelyt felszámolták, s a vármegyei hivatalos irományokat Balassagyarmaton, a megye másodíknak alapított, de már korszerű nagy üzemében, a Kék László-féle nyomdában állították elő.

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Iparos segédek könyvtára 125 évvel ezelőtt. — Adalékok a munkáskönyvtárak kezdetéhez. Az abszolutizmus időszakában a munkásság létszáma hozzávetőleg megkétszereződött, a korszak végére kezdte megközelíteni a 400 ezer főt. A képzett szakmunkások jelentős része külföldről települt be, a segédmunkások hadát a vidék, a falu szolgáltatta.

⁸ Egy ízben kedvezményes tűzifa kiadását kérte a megyétől, de azzal utasították el, hogy „a folyamodó fél alkujában fa mennyiség nem foglaltatván” — azt így nem adnak részére. — NmL Áll. Váll. jkv. 512/1848. jún. 7. — Megyefőnöki iratok 3281/1850.

⁹ NmL Áll. Váll. jkv. 278/1848. máj. 27. — Uo. 159/1848. aug. 26.

¹⁰ Uo. 853/1849. július 13. — NmL Acta Diaetalia IV. 1/f. 12. dob.

¹¹ NmL Áll. Váll. jkv. 854/1848. júl. 13. — Uo. 2185/1848. nov. 15.

A magyar munkásosztály alapját azonban a kézműves műhelyek alkalmazottai képezték. A társadalmi gyökereiben és törekvéseiben, iskolázottságában és művelődési szokásaiban változatos összetételű, kiforrásban levő munkásosztályt alkotó elemek közül az utóbbi, az iparos segédek rétege az, amelynek önálló olvasói réteggé váló megjelenése a leginkább tapasztalható.

A mesterlegények olvasási kedvének felkeltésére és kielégítésére hivatott intézmény gondolata már a reformkorban felmerült. Udvardy Cserna János vármegyei mérnök 1838-ban a *Hétlapok, a műtudomány és egyéb hasznos ismeretek terjesztésére* című folyóiratban olyan, a céhek melletti klubokat javasolt, amelyekben könyveket és időszaki kiadványokat olvashattak volna.¹ Az iparos segédek számára olvasási lehetőséget biztosító célszerű forma megtalálása azonban még két évtized múlva is megoldandó feladatnak látszott, jobbára jószándékú kívülállók szívügye maradt.

A hatvanas évek elején Tomori Ferenc reáliskolai tanár a legényegyletekben találja meg azt a keretet, amely az iparos segédek önművelését a legcélszerűbben segíthetné elő. Megállapítja, hogy az ország szinte elterjedt kaszinókban az önálló iparosok megtalálhatják a helyüket: „A jelenleg főnálló kaszinókból nincs ugyan kizárva az iparos osztály, sőt némely helyeken a tagok többsége iparosokból áll: míg másutt külön polgári kaszinók léteznek az iparosok és kisebb kereskedők számára, külön ismét egyéb osztályok számára, melyeknek a nagyobb földbirtokosok, papok, tanárok, ügyvédek, írók, tudósok...” Az iparos tanulók a vasárnapi iskolát látogatják. A felszabadult legényeket azonban nem lehet tanintézetbe kényszeríteni, kaszinókba viszont azért nem járhatnak, mert számukra költségesek s különben is más az érdeklődési körük. Egyetlen kínálkozó lehetőségnek Tomori a legényegyletet tartja, mivel „Az ilyen egyleteknek... eredeti céljuk mégis a szellemi érintkezés, társalgás, tanácskozás, olvasás, szóval a művelődés”. Tomori szerint 1861-ben az országban 8 legényegylet működött, nevezetesen Pesten, Óbudán, Sopronban, Nagyszombatban, Temesvárott, Pozsonyban, Egerben és Szegeden.² Ez helyel-közzel befolyásos szervezet volt, például a Szabóky Adolf piarista tanár irányította pesti katolikus legényegylet ünnepén, 1861 ősztől harmadfélezer, köztük kétezer magyar segéd gyűlt össze.³ Azonban „felülről” jött kezdeményezésre született és külső irányítás alatt állott.

Nemzeti gazdaságpolitikai koncepció hozta létre, mint ismeretes, 1841-ben az Ipar-egyesületet, amelynek elsőrendű célja — a Kossuth megfogalmazta előrajz szerint — hasznos ismeretek terjesztése a nép minden osztályában, különösképp a műiparos osztályban, többek között ismeretterjesztő irodalom kiadása és olvasótermek működtetése révén. Az egyesület szerteágazó tevékenysége mellett azonban a könyvtár háttérbe szorult. Galgóczy Károly az egyesület forradalom előtti tevékenységével foglalkozó cikkében erről csak ennyit mond: „... ugyszintén volt az egyesületnek egy kis könyvtára is.”⁴ Ezek szerint a könyvtárral kapcsolatos tervek nem valósultak meg. Az 1850 novemberében feloszlott egyesület 1860-ban keletkezett új alapszabály tervezete megerősíti az eredeti célkitűzést: „I. 1. §. Az iparegyesület célja hasznos ismereteket terjeszteni a nép minden osztályaiban, melyeknek nincs módjuk... vágyokat... kielégíteni, különösen célja pedig a műiparos néposztályt ismeretekben részesíteni.” Az új tervezetben is fontos szerepet tulajdonítottak a könyvtárnak és az olvasóteremnek (II. 2. §.). Használatukat a III. 8. §. szabályozza: „c) Minden tagnak joga van az egyesületi könyvtárt az olvasóteremben ingyen használni. d) Az olvasóterembe, természeti és technológiai gyűjteménybe in-

¹ BATÁRI Gyula: *Olvasókör mesterlegényeknek*. Könyvtáros 1970. 675.

² TOMORI Ferencz: *A legényegyletről*. Olvasatott a kecskeméti reáltanoda termében összegyűlt iparos mesterek- és segédeknek. Iparlap 1861. 12. sz. 93–95., 13. sz. 100–101.

³ *A pesti kat. legényegylet ünnepén*. (1861. szept. 8.) Iparlap 1861. 38. sz. 302.

⁴ GALGÓCZY Károly: *Miképp volt alakulva s működött a magyar iparegyesület?* Iparosok Lapja 1860. 49. sz. 385–386.

gyen bejárni . . .”⁵ Az egyesület a tárgyalt években nem teljesíthette misszióját, újjászervezését csak a kiegyezés esztendejében engedélyezték.

Az abszolutizmus időszakában a magyarországi munkásság nem volt teljes mértékben elszigetelve a munkásmozgalom radikálisabb központjaitól. Erre utalnak Bach utasításai a Párizsból, Genfből stb. érkező forradalmi szellemű nyomtatványok ellenőrzéséről már az ötvenes évek elején.⁶ A munkásság osztályérdekeinek védelmében 1850-től kezdve időnként bérharcok, sőt sztrájkok szervezésével határozott fellépésre is képes volt. A szervezkedés eszmei alapját azonban egy időben nem a radikális, hanem inkább a Schulze—Delitzsch-féle önszegélyező irányzat adta meg.⁷ Ennek hatására, a „műveltséggel a szabadságot” jelszó jegyében a szociális segélyező tevékenység mellett a művelődés idehaza is előtérbe került. Így az első hazai munkáskönyvtárak keletkezésében is megmutatkozhatott a Németországban és a Monarchia nem magyar területein szinte kizárólagos Schulze—Delitzsch irányzat hatása. Ez a befolyás nem zárható ki a 125 éve keletkezett pesti iparos segédek könyvtára esetében sem, bár alapításának indokolása úgyszólván szóról szóra megegyezik a „fentről” jött kezdeményezésekével.

A munkáskönyvtárak kezdeteiről alig maradt fenn emlékanyag. Éppen ezért ritkaság számba megy az a közlemény sorozat, amely a pesti iparos segédek könyvtárával foglalkozik. Az egykorú sajtó érdeklődését az keltette föl, és az tartotta ébren, hogy a könyvtár a maga típusában — korabeli megítélés szerint — a legelső volt, és az évek során gazdag állományra téve szert eredményesen működött. Az első közleményt Vahot Imre hetilapjának, a *Napkeletnek* 1858. június 20-i számában találjuk, amely „A pesti iparos segédek krajeáros könyvtára” címen adott helyet Kulifay Albert asztalos segéd és társai a szerkesztőhöz intézett terjedelmes levelének.⁸ A levélből megtudjuk, hogy ugyanezen év április 27-én 15 iparos segéd könyvtárat alapított, fejenkint 30 krajeár alaptőkével, amelyet minden vasárnap újabb 6 krajeárral bővítenek. A minta a Bécsben dolgozó magyar iparosok bizonyos Dohonyi Ferenc kezdeményezésére alapított krajeáros könyvtára volt, amelyhez eredetileg csak öten társultak, „s most már több mint 400 kötet könyvük van a javából”.

Kulifay Albert a levél lekötését egyrészt tapasztalatátadás, másrészt pedig az alapítók és az első csatlakozók megörökítése céljából kéri „Kívánatos volna, hogy más kisebb hazai városainkban, és még falukon is, nemcsak az iparosoknak, de más osztálybelieknek is ily célszerű könyvtárak legyen”. A foglalkozásokat is tartalmazó névsor:

„Ugyanis az alaptőkéhez letett: Mayer Péter, asztalos 30 krt, Vargovits István, 1 frt, Némegy Mihály aszt. 30 krt, Bokor Károly aszt. 30 krt, Patkós Bénéjám aszt. 30 krt, Kulifay Pál aszt. 30 krt, Vágó József aszt. 30 krt, Bányik Mihály aszt. 30 krt, Kulifay Albert aszt. 1 frt, Mózes Mihály aszt. 30 krt, Záhonyi Bertalan aszt. 30 krt, Táerling József aszt. 30 krt, Peltz József aszt. 30 krt, Táncczos János bádogos 30 krt, Benedikti László aszt. 30 krt, — ezek voltak kik az első napon a könyvtárt alakították, és a következők a mai napig iratták be magukat: Tóth János asztalos 30 krt, Bolyó Károly aszt. 30 krt, Polgár Dániel aszt. 30 krt, Balás Dániel képfaragó 30 krt, Johannes Sándor aszt. 30 krt, Sós Lajos aszt. 30 krt, Supkegel Mózes asztalos 30 krt, Bónis Gyula, kovács 30 krt, egy nő 1 frt, K. M. nő 1 frt, Posonyi György, kovács 30 krt, Bertse János, kovács 30 krt, Bokor István, nyereggyártó, Kávay József asztalos, Nagy Imre asztalos, Grócz Hugó aszt.,

⁵ GALGÓCZY Károly: *A magyar iparegyesület alapszabályai*. Iparlap 1861. 2. sz. 9—11

⁶ A belügyminiszter leiratai báró Geringer Károly császári biztoshoz 1850. május 17., június 17., július 6. — Közl.: *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. I. köt.* A magyar munkásmozgalom kialakulása. 1848—1890. Bp. 1951. 20—22.

⁷ A szocialista eszmék politikai célkitűzései helyett a Franz Hermann Schulze—Delitzsch porosz közigazdász által meghirdetett „önszegélyező irányzat” arra ösztönözte a munkásságot, hogy helyzetén önerőből létrehozott fogyasztási, hitel- és takarékszövetkezetek továbbá segélypénztárak létesítésével, valamint műveltségének gyarapításával segítsen.

⁸ KULIFAY Albert asztalossegéd és társai: *A pesti iparos segédek krajeáros könyvtára*. *Napkelet* 1858. (június 20.) 25. sz. 398—399.

Dubnitzky József aszt., Farkas József aszt. 30 krt, Nok Károly 30 krt, Sintsy Mózes aszt. 30 krt, Lipesei Sándor aszt. 30 krt, Vitsmándi Ágoston aszt. 30 krt.”

A levélből, amely még utal a beszerzés forrására (Müller Gyula könyvkereskedő) és a köleszítés, kilépés szabályára, a következők szűrhetők le: A könyvtár a maga nemében valószínűleg az első volt („... e könyvtárat... e hazában talán ily módon a legelsőt...”), a munkaadók semmilyen formában nem vettek részt létesítésében („az iparos segédek közül többen... elhatározták magukat egy krajeáros könyvtár alakítására”), s végül a tagok főleg, de nem kizárólag az asztalos szakmát képviselték és két nő is van köztük. A fentieket a szerkesztői jegyzet is megerősíti: „Kívánatos dolog, hogy a derék pesti iparossegédek krajeáros, vagy vásárnapi könyvtára alakítását, mint magasra törő jó példát országszerte kövessék, s e részben mestereik, előljáróik is gyámolítsák őket, hogy ezáltal minél több értelmes, művelt és hasznos polgárt nyerjen a hazát.”

Kulifayék levelére — annak közléseit összegezve — a Vasárnapi Újság már a legközelebbi számában visszatér.⁹ A lelkes elismerés itt sem hiányzik: „Vajha minél több város iparosai buzdulnának e nemes példán s raknák össze nélkülözhető garasait hasonló czélra; mert csak így juthatnak a korszellem igényelte képzettségre s csak így verhet erős gyökeret keblökben nyelvünk 's nemzetiségünk szeretete.”

A következő híradásnak két évvel később a Galgóczy Károly szerkesztette *Iparosok Lapja* adott helyet.¹⁰ Kulifay Albert cikke a szokásos agitáció („Lehetnek és vannak azonban nagyvárosban is olyan élvek, melyek pihentető szórakozást nyújtásuk mellett, a szív-nemességet-, a lelket-, sőt az iparos szakismereteket is, építik...” — s ez a könyvtár, ezért javasolja, hogy országszerte alakítsanak ilyen könyvtárakat „a városok iparosai, főként iparos segédei között”) után fontos közléseket tesz az alapszabályt és az állományt illetőleg.

Kulifay leveléből kitűnik, hogy írott alapszabálya nincs a könyvtárnak, az alapítók szóbelileg egyeztek meg. A megállapodás fő pontjait most ismerteti:

„... 1. Mindenki, ki a közös könyvtár szerzéséhez járulni akar, 30 pkron kezdve, tehetsége és szabad tetszése szerint pénzt ad a közösbe, 2. Az így összeszedett első összeghez hetenként mindannyian pótolunk 6 pkr-t; 3. Ekkép gyülekezett közös pénzünkön folyvást könyveket veszünk; 4. Az így szerzett könyveket mindenki ingyen kapja meg olvasás végett, 5. Ha valamelyik tag elmegy Pestről, vagy nem akar tovább olvasni, jogában áll a közösből annyi értékű könyvet választani, és mint sajátját magával vinni, a mennyi pénzt a közösbe befizetett. — Ez az egész. Hogy pedig rendben menjen a dolog, megbíztunk magunk közül egyet¹¹, ki a pénzt az egyesektől beszedte, könyveket vásárolt, könyvek árát a könyvárostól vett árjegyzékkel kimutatás alatt tartotta, a könyveket az olvasóknak jegyzék szerint kiosztotta, szóval a közös ügyek mintegy a fejévé vállalkozott.”

Könyvekre két év alatt 350 forintot fordítottak, gyűjteményük jelenleg 530 könyvből áll. (Összehasonlításképpen: 500 kötetes állománnyal indult 1866-ban a munkaadók által is támogatott nevezetes nyomdászknnyvtár.)¹² A derék asztalos segéd olvasásra könyveket is ajánl, a lista jó ízlésre vall, a kor irodalmának majdnem a színe-javát tartalmazza (a jószándékú Remellay, s az akkor divatos P. Szathmáry érthető ráadás):

„... melyeket mi már ismerünk: Hunyady János Remellay Gusztáv urtól, Magyarhon fénykora P. Szathmáry Károlytól, mely két könyv hazánk legnagyobb két emberét tünteti fel előttünk, Samil szintén Szathmárytól, mely tele van honszeretettel, Petőfy régiebb és

⁹ (*A pesti iparos segédek*) krajeáros könyvtárat alapítottak. Vasárnapi Újság 1858. (június 27.) 26. sz. 310.

¹⁰ KULIFAY ALBERT: *Pesti iparos segédek krajeáros könyvtára*. Iparosok Lapja 1860. 21. sz. 167.

¹¹ A cikkíróról van szó.

¹² NYILAS Márta: *A budapesti nyomdászknnyvtár. Az első magyar munkáskönyvtár története 1865—1945*. MKSz 1959. 163—179. — i. h. 164.

újabb költeményei; Jókay Mórtól: A magyar nábob, Kárpáthy Zoltán, Törökvilág Magyarország; báró Jósika Miklós nagyszámu jeles művei; Jó a tatár, Eszter, A gordiusi csomó, A hat Uderszky leány, Zöldvadász, Pygmaeon vagy egy magyar család Párisban; végre báró Eötvös József urtól: A nővérek, Falujegyzője, Karthausi stb.”

Az iparos segédek könyvtárával 1863-ban, tehát öt évvel az alapítás után szerkesztőségi cikkben újra foglalkozik a *Vasárnapi Újság*.¹³ A közleményből kiviláglik, hogy a könyvtár Kulifay Albert „könyvfelügyelő” irányításával szépen fejlődött, hiszen könyvekre ez idáig 867 forint és 4 krajcárt áldoztak. A könyvek számát nem említi a cikkíró (az 1860. évi adatokból kiindulva hozzávetőleg 1300 kötetre lehet következteni)¹⁴, viszont igen elismerően nyilatkozik: „Hány híres kaszinó van az országban, a mely ily eredményeket felmutatni nem képes!”

Az egyesület taglétszámát sem közli a *Vasárnapi Újság*, de az állandónak nem is vehető, mert a segédek „többnyire csak ideiglenes lakói Pest városának”, mindenesetre „kis” egyesületről beszél. A cikk leszögezi, hogy a könyvtárat segédek alapították és tartják fenn („az általok alapított és fönntartott könyvtárban”). A vasárnaponkénti hozzájárulás 10 újkrajcár. Megtudjuk még, hogy a könyvtár javára farsangi bált rendeztek, amelyen a „meghívott mesterurak közül csak 14-en jelentek meg”, ám 5 asztalos-, 1 üvegesmester, 1 bútor- és 1 borkereskedő hozzájárulást küldött. S a bál, amelyen „minden osztályból számosan voltak vendégek” 41 ft 3 kr tiszta jövedelemmel zárult.

A *Vasárnapi Újság* szerkesztőségi cikke címében és szövegében következetesen asztalos-segédek könyvtáráról beszél. A három korábbi híradás, köztük a könyvtáros aláírásával megjelent, tehát legautentikusabb két levél viszont általánosságban iparos segédekről szól. A magyarázatot az adhatja, hogy az alapítók és első csatlakozók névsorában 37 név gazdája közül 27 asztalos foglalkozású.¹⁵

A pesti iparos segédek realitásakon alapuló, életképes kezdeményezése úgy látszik öt év múltán sem talált követőre, hiszen még most is „szép példáját hazánk több helyén létező iparosainknak ajánlani szeretnénk”. „Nem lehet többé napjainkban, hogy az iparos ünnepeit, vasárnapjait s egyéb szünőráit mindig csak a bor- és sörházakban töltsé...”. A *Vasárnapi Újság* különben az „iparos osztályt” a munkaadók és alkalmazottak együttesének fogja föl, és a tárgyalt vállalkozást még életkori sajátosságból következő elkülönülésként kezeli. Az olvasásra fordított s más nemesebb időtöltésekre „legalkalmasabb a fiatal kor, az iparos osztálynál a segédi évek” — mondja. A társadalmi fejlődés ismeretében azonban a segédeknek ebben az önálló kezdeményezésében távolabbra mutató ösztönzéseket feltételezhetünk.

A munkáskönyvtár a szervezkedés, a szervezeti élet egyik formája, tényezője lett s egyszersmind annak függvénye is volt. A későbbiek bizonyítják, hogy a munkáskönyvtárügy a mozgalom fejlődésével, sorsával együtt bontakozott ki és alakult. Önmagában tehát egy jó példa még nem indíthatott el a téren hirtelen kibontakozást, hiába tett a korabeli sajtó is jóindulatú erőfeszítéseket Kulifay és társai példamutató kezdeményezésének elterjesztésére. A küzdelmes úton a pesti iparos segédek vállalkozása a legelső állomások egyike, amelynek jelentőségéhez azonban nem csak úttörő jellege, hanem minősége és a fenti forrásokból megismert sikere is hozzájárult.

SZELLE BÉLA

¹³ A pesti asztalos-segédek könyvtára. *Vasárnapi Újság* 1863. 11. sz. 99.

¹⁴ A nyomdász-könyvtár megalapítása után 10 évvel 1167 könyvvel rendelkezett. — NYILAS i. m. 178.

¹⁵ Az 1850-es években az asztalosok szervezkedése a legélénkebb Pesten, az összesen 8 munkásegyletből 4 az övék. (Pest Városi tanács 1856. április 10-i 5792/1856. sz. a Helytartótanácshoz felterjesztett névsorából a vonatkozó részt közli: *A magyar munkásmozgalom* . . . i. m. 32.)